

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Asociální rodinné prostředí a jeho vliv na děti a mládež

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Hana Jůzlová

Vypracovala:
Bc. Libuše Hrozková, DiS.

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Asociální rodinné prostředí a jeho vliv na děti a mladistvé“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této diplomové práce.

Elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

V Brně, dne 16.03.2012

.....
Podpis

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Haně Jůzlové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé diplomové práce.

Také bych chtěla poděkovat mému manželovi Bc. Patriku Hrozkovi za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé diplomové práce. Dále chci poděkovat celé rodině, zvláště babičkám za hlídání naší 22 měsíční dcery Petrušky, čehož si nesmírně vážím.

Libuše Hrozková

OBSAH

Úvod	5
1. Rodina	7
1.1. Význam a funkce rodiny	9
1.2. Výchova	12
1.3. Rodičovský vzor	16
1.4. Dílčí závěr	18
2. Prostředí, v němž výchova probíhá	19
2.1. Typologie prostředí	20
2.2. Prostředí versus dědičnost	22
2.3. Rodinné hodnoty a transgenerační vazby	24
2.4. Dílčí závěr	27
3. Asociální rodiny	29
3.1. Patologie rodinného prostředí	32
3.1.1. Neúplné rodiny	32
3.1.2. Vybrané sociálně-patologické problémy asociálních rodin	35
3.2. Vliv asociálního prostředí	38
3.3. Dílčí závěr	50
4. Vztah sociální pedagogiky k problematice asociálních rodin	52
4.1. Sociální pedagogika	52
4.2. Socializace	53
4.3. Činitele působící na formování osobnosti	54
4.4. Dílčí závěr	56
5. Empirická část	57
5.1. Cíl výzkumu a stanovení výzkumných otázek	57
5.2. Případové studie	58
5.3. Vyhodnocení výsledků	78
5.4. Závěrečné shrnutí výsledků šetření	85
Závěr	87
Resumé	90
Anotace	91
Klíčová slova	91
Seznam použité literatury	92

ÚVOD

Rodina je pro dítě základním a nezastupitelným životním prostředím, které uspokojuje celou řadu jeho primárních i sekundárních potřeb. Uspokojuje potřebu bazální jistoty a bezpečí, stejně jako potřebu lidské sounáležitosti. Rodina skýtá dítěti jak akční prostor, tak nabízí jeho osobnosti zejména prostřednictvím rodičů, ale i sourozenců, důležité identifikační vzory a příklady chování. Vývoj dítěte tedy ovlivňuje celá řada rodinných faktorů, mezi něž patří např. složení rodiny, její úplnost či neúplnost, sourozenectví, vzdělání a profese rodičů, kulturnost a materiální vybavenost rodinného prostředí, výchovný styl, rodinný režim a mnoho dalšího (Mlčák, 1996, s. 9-10).

Diplomová práce zaměřuje svoji pozornost k asociálním rodinám, kdy význam slova asociální je synonymem pro slovo nespolečenské. Asociální chování = nespolečenské chování, tedy takové, které není v souladu s mravními normami dané společnosti.

Myslím, že nikdo nepochybuje o tom, že asociální rodinné prostředí má, tak jako každé jiné rodinné prostředí, na dítě či mladistvého podstatný vliv. Mým cílem je však vyvarovat se předsudkům, které jsou společností obecně přijímány „jací rodiče, takové děti“ a poukázat na skutečnost, že asociální rodinné prostředí nemusí na dítě či mladistvého působit vždy nepříznivě a že sourozenci vyrůstající ve stejné rodině, ve které se vyskytují prvky asociálního chování, se navzdory všem okolnostem, mohou vyvíjet rozdílně.

Je zřejmé že asociální rodinné prostředí bude mít jiný vliv na děti a jiný vliv na mladistvé. Již v úvodu diplomové práce pokládám za nutné upozornit na skutečnost, že pokud budeme dále hovořit o dětech, budeme mluvit o těch, které jsou mladší 15 let a pokud budeme hovořit o mladistvých, budeme mluvit o dětech, které dosáhly věku 15 let, ale nepřesáhly 18 let věku.

Zásadní rozdíl mezi dítětem a mladistvým je dán zejména vývojovou zralostí osob. U dítěte, zejména dítěte předškolního věku, probíhá forma učení napodobováním, což

znamená, že nekriticky přejímá chování osob mu blízkých, tj. většinou chování rodičů. Na mladistvého má působení asociálního rodinného prostředí vliv rozdílný, neboť mladistvý pouze nepřebírá pozorované formy chování, ale zaujímá k věcem určitý postoj, názor. Tím samozřejmě nechci bagatelizovat vliv asociálního rodinného prostředí na mladistvé.

Zatímco dítě není schopno „špatnou“ situaci v rodině řešit samo, v podstatě ani neví, že je něco „špatně“, neboť chování rodičů bere za normu, mladistvý má možnost, myslím z hlediska rozumové stránky, s problémem v rodině něco udělat. Má možnost svěřit se ve škole např. s nepřiměřeným fyzickým trestáním, špatnou ekonomickou, bytovou situací rodiny, apod.

Stejně tak je to u neúplných rodin, které osobně nepovažuji úplně za asociální, nicméně v případech, kdy např. matka vypráví o otci těžko uvěřitelné lži, jen proto, aby se dítě otce bálo a nechtělo se s ním stýkat, jsou opět více ohroženy děti mladší, jelikož mladistvý je schopen si na situaci již udělat vlastní názor.

Za základní cíl teoretické části diplomové práce si kladu seznámení čtenáře se základními pojmy jako je rodina, její význam, funkce, rodinné hodnoty, rodičovský vzor. Dále se zaměřit na posouzení toho, zda má při utváření osobnosti dítěte větší vliv dědičnost či prostředí, ve kterém vyrůstá. Dále chci čtenáře seznámit s pojmem asociální rodinné prostředí a důsledky, které zanechává na dětech vyrůstajících v těchto rodinách. Cílem empirické části poté bude **posoudit a zachytit, jaký vliv má asociální rodinné prostředí na děti či mladistvé žijící v takových rodinách.** V souladu s tímto cílem byly stanoveny čtyři výzkumné otázky, na které v rámci výzkumné části získáme odpověď.

1. RODINA

Dle Pedagogického slovníku je rodina nejstarší společenská instituce, která plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační, reprodukční a další funkce. Vytváří určité emocionální klima, formuje interpersonální vztahy, hodnoty a postoje, základy etiky a životního stylu. Z hlediska sociologického je formou začlenění jedince do sociální struktury. Nejběžnějším modelem rodiny je tzv. nukleární rodina, kterou tvoří nejbližší příbuzní, tj. oba rodiče a děti. V posledních desetiletích se model rodiny, který je historicky flexibilní, významně proměňuje. Zvyšuje se variabilita rodinných typů, zahrnujících nejen rodinu vlastní a úplnou, ale také rodinu neúplnou, nevlastní a náhradní. Současné pojetí má tendenci k chápání rodiny jako sociální skupiny nebo společenství, žijícího ve vlastním prostoru, tj. domově, uspokojující potřeby, poskytující péči a základní jistoty dětem. Rodina spolu se školou plní významné výchovné funkce, které lze chápat jako komplementární (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 248).

Psychologický slovník charakterizuje rodinu jako společenskou skupinu spojenou manželstvím nebo pokrevními vztahy. Odpovědností a vzájemnou pomocí (Hartl, Hartlová, 2004, s. 512). Každý člověk si odnáší z rodiny základní vzorce a modely chování pro celý svůj život (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 25).

Dunovský rodinu charakterizuje jako malou, primární společenskou skupinu, která má pro dítě nezastupitelný význam. Dává mu nejen genetickou výbavu, ale má také rozhodující vliv na celkový rozvoj jeho osobnosti (jak v oblasti tělesné, duševní, tak i sociální). V ní se uskutečňuje společenská adaptace dítěte, jeho začleňování se do společnosti. V kontaktu s realitou i svými možnostmi si dítě vytváří jakýsi vnitřní obraz světa, který určitým způsobem odpovídá tomu, jak je mu okolní realita jeho rodiči „předkládána“, do jakého světa ho jeho rodiče uvádějí (Dunovský, 1986, s. 15).

Dochází v ní k poskytování potřebných dovedností pro plynulé začlenění do společnosti jako celku v procesu socializace, ale také k formování vlastní osobnosti, jedinečnosti, svébytnosti v procesu individualizace. Je to právě rodinné prostředí, které

(aniž bychom podceňovali biologické determinanty vývoje člověka) vtiskne specifické rysy každému jednotlivci (Výrost, Slaměník, ed., 1998, s. 303-304).

Jak uvádí také Vágnerová, vývoj a charakteristické znaky rodičovské role jsou ovlivňovány zkušeností s modely takového chování, zejména ve vlastním dětství. Charakter vlastního dětství potom poznamená budoucí rodičovské postoje natolik, že lze mluvit o tzv. „sociální dědičnosti“ (Vágnerová, 1996a, s. 7).

Každý člověk je tvorem nejen přírodním, biologickým, ale zejména tvorem společenským. Každý z nás je ve svém vývoji determinován biologicky (zejména dědičností), ale také sociálně (učení, výchovou). Sociálně je člověk determinován řadou společenských skupin, přičemž rodina mezi nimi hraje velkou roli. Rodinné prostředí je prvním a základním životním prostředím člověka (Kohoutek, 2001, s. 99).

V současné době se má za to, že lidské chování je výsledkem vztahů mezi biologickými vlastnostmi na straně jedné a společenskými vztahy na straně druhé (Drtilová, Koukolík, 1994, s. 68).

Za dobré rodičovství si můžeme označit takový výkon rodičovské role či rolí, který dětem zaručuje postačující podmínky pro jejich vývoj. To znamená, že rodič naplňuje základní potřeby dítěte a dítě nijak neohrožuje. Rodičovské chování je založeno na instinktivním základu modifikovaném vlivy společnosti. *„Prostředníkem společenských vlivů je rodina, v níž budoucí rodiče vyrůstají. Jejich osobní historie předurčuje ve velké míře to, jakými budou rodiči“* (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 18).

1.1. Význam a funkce rodiny

Rodina sice od počátku vývoje uspokojuje všechny základní psychické potřeby, ale hlavní úlohu má ve vztahu k potřebě citové jistoty a bezpečí. Nezastupitelnou úlohu má také v socializačním vývoji, neboť dítě si v interakci s jednotlivými členy rodiny osvojuje různé vzorce chování, postoje, normy a z toho vyplývající sociální role. Můžeme říci, že rodina je modelem určité základní sociální situace, ve které se dítě naučí porozumět a přizpůsobit pravidlům, která jsou v této a podobných situacích platná (Vágnerová, 1996a, s. 4).

Význam rodiny

Význam rodiny tkví zejména v klíčové roli, kterou hraje v procesu zespolečenštění individua, socializaci jeho osobnosti. Klíčová úloha rodiny je spojena s její funkcí společenského dědění, tedy předávání návyků, nutných pro orientaci v poznávacích stereotypch, důležitých pro regulaci zachování hodnot a norem, přičemž veškeré touhy, hodnoty, návyky, symboly, stereotypy a normy jsou spojeny se sociální pozicí rodiny. Opětovné obsazení této pozice v další generaci bývá považováno za nejvýznamnější funkci rodiny (Kohoutek, 2002, s. 236).

V souvislosti s rozvojem dětské osobnosti má rodina nezastupitelné místo. Zejména způsob výchovy, uplatňování disciplíny. P. Sak sledoval vztahy mezi tělesnými tresty v dětství a pozdějším sociálním selháváním osob. S nedelikventní mládeží srovnával čtyři soubory a to: vězně, prostitutky, narkomany a svěřence diagnostického ústavu. Všechny čtyři soubory měly podle vlastního vyjádření vyšší průměrnou hodnotu důraznosti tělesného trestání v původní rodině než soubor kontrolní. Nejtvrději ze všech čtyř sociálně selhávajících skupin byly jako děti trestány prostitutky (Kraus, Hroncová, 2010, s. 26).

Základní funkce rodiny

Jak bylo uvedeno výše, každá rodina vytváří pro děti specifické socializační a výchovné prostředí, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje jejich chování, usměrňuje je. Tímto však její úloha nekončí, neboť každá rodina plní určité role i ve vztahu ke společnosti. V odborné literatuře se u různých autorů můžeme setkat s různým vymezením funkcí rodiny.

Např. **Dunovský** rozlišuje následující funkce:

1. biologicko-reprodukční funkce – zabezpečení pokračování dalších generací ve společnosti,
2. ekonomicko-zabezpečovací funkce – zabezpečení základních životních potřeb všech členů rodiny,
3. emocionální funkce – nezastupitelná a nejdůležitější funkce pro dobrý vývoj dítěte,
4. socializačně výchovná funkce rodiny – začleňování dítěte do společnosti (Dunovský, 1986, s. 24-27).

Kohoutek uvádí pouze dvě základní funkce rodiny a to:

1. reprodukce trvání lidského biologického druhu,
2. výchova dětí (Kohoutek, 2001, s. 99).

Matějček (1988) uvádí dvě základní funkce rodiny:

1. zajištění citového zázemí všem svým členům,
2. přípravu dětí pro život ve společnosti (Matějček, 1988: in Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2005, s. 45).

Čáp mezi funkce rodiny řadí zejména:

1. reprodukci člověka a to jak biologicky i sociálně (tj narození dítěte, péče o něj, jeho socializaci a výchovu, předávání společenských hodnot a norem, včetně tradic předchozích generací,
2. ekonomickou funkci,

3. ochrana členů domácnosti v zátěžových situacích (v nemoci, v ekonomické tísní, při živelných katastrofách, apod.),
4. reguluje chování svých členů (tj. zajišťuje dodržování společenských norem),
5. zajišťuje členům rodiny osobní vztahy (Čáp, 1996, s. 40).

Výrost, Slaměník, ed. formulují následující základní funkce rodiny:

1. reprodukční
2. materiální
3. výchovná
4. emocionální (Výrost, Slaměník, ed., 1998, s.325).

Pro zdárný vývoj dítěte má nezastupitelnou funkci zejména funkce socializačně-výchovná a dále emocionální.

Socializačně výchovná funkce rodiny spočívá v přípravě dítěte na život ve společnosti. V praxi se setkáváme s různými typy rodičů, které volí vůči svým dětem různé typy výchovného řízení. K poruchám této funkce dochází v případech, kdy rodiče zvolí pro výchovu svých dětí nevhodné výchovné styly, jedná se např. o styl liberální (dítěti je dovoleno vše, co si zamane), autoritativní (projevující se nadměrným užíváním příkazů a zákazů), hýčkající (dochází k rozmazlování dětí), apod. Je nutné podotknout, že jakýkoliv výchovný styl řízení se podílí na utváření osobnosti vychovávaného dítěte.

Emocionální funkce je nezastupitelnou funkcí rodiny, neboť žádná jiná instituce nedokáže dát dítěti tolik potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty. K poruchám této funkce dochází v případech, kdy rodiče prahnou po vlastní kariéře, na dítě nemají čas, nebo např. v případech, kdy se rodiče rozvádějí. Takoví rodiče plní tuto funkci problematicky nebo ji neplní vůbec.

1.2. Výchova

Jak uvádí Kotásková, rodič vkládá do výchovy svých dětí nejen své aktuální postoje (k sobě, k druhým, ke společnosti), ale také „vybírám“ ze svých zkušeností ty, které hrály roli v různých fázích jeho života (nejčastěji se jedná o tradice výchovy vlastní rodiny a vlastní role v ní, modelování, učení se rolí, apod.) (Kotásková, 1987, s. 12-13).

Dle Pelikána je výchova „*cílevědomým a záměrným vytvářením a ovlivňováním podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulujičích jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností*“ (Pelikán, 1995, s. 36).

Je nutné upozornit také na to, že zejména přísné trestání dítěte rodiči se může stát vzorem jeho vlastního budoucího agresivního chování (identifikace s agresorem) (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 267).

V současné době bývá rodina často destabilizovaná, prochází krizí, která se projevuje např. vysokou rozvodovostí (Kohoutek, 2001, s. 99).

Jako společenská instituce rodina prochází v posledních letech jistými proměnami, které v mnoha směrech vytvářejí složitější situaci pro výchovu a také pro formování osobnosti. V zásadě lze rozdělit rodiny, které selhávají v procesu formování osobnosti svých potomků do následujících kategorií:

- a) rodiny, které se **nemohou dostatečně zhostit onoho úkolu** (např. z důvodu nemoci, špatné ekonomické situace, mimořádného časového zaneprázdnění, můžeme sem zařadit i rodiny neúplné). V tomto případě jsou nedostatky péče o dítě zpravidla provázeny zájmem o dítě, někdy velmi značným (např. slepí rodiče a vytoužené dítě).
- b) rodiny, které se **nedovedou starat o děti**, tj. nezvládají úkoly spojené s výchovou dětí, nejsou schopny vytvořit nezávadné prostředí a zabezpečit bezproblémový vývoj osobnosti (tyto důvody vychází převážně z vlastních osobnostních dispozic, jako je např. intelektová úroveň, malá připravenost pro rodinný život, ale také např. neschopnost vyrovnat se s péčí o handicapované

dítě). Zájem rodičů o dítě může být v těchto případech různý, od nadměrného, přes formální až k nezájmu.

- c) rodiny, kde se **rodiče ani nechtějí podílet na výchově svých dětí**, tam, kde se dítě a to z různých důvodů jeví jako překážka (nejčastěji se jedná o rodiny, kde jsou přítomny sociálně patologické jevy, např. otec recidivista, matka prostitutka). Zájem rodičů o dítě je v těchto případech minimální nebo žádný (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 25-26; Dunovský, 1986, s. 28-29).

V literatuře se můžeme setkat s pojmem **mnohoproblémová rodina**. Jedná se o takovou rodinu, se kterou se profesionálové v pomáhajících oborech setkávají velmi často. Tato rodina má vážné problémy ve více sférách svého fungování, jako je bydlení, finance, výchova dětí, partnerské vztahy, vztahy k členům širší rodiny, vztahy i institucím, konflikty se zákonem, nemoci, závislosti. Označení „mnohoproblémová“ rodina není nutné považovat za stigmatizující nálepku – zdůrazňuje komplexní povahu potřeb takto označených rodin (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 17-18).

„Selhávání rodiny v jejích základních funkcích vystavuje děti situacím, které mohou být nad jejich adaptační možnosti.“ Osobnostní anomálie rodiče bývá často spojena se sociálním selháváním dítěte – rodič např. nezvládá svou zlost, čímž jednak dítě přímo deptá a současně mu poskytuje nevhodný příklad řešení konfliktů. Rodič se tedy může chovat protispolečensky a také v tomto ohledu může představovat pro dítě vzor. I ekonomické selhávání rodiny, pojící se s nízkou kvalitou bydlení, s nedostatečnou výživou a se špatnou hygienou, děti ohrožuje (Matoušek, Koláčková, Kodymová, 2005, s. 269).

Děti žijící v nepříznivých podmínkách pro vývoj lze považovat za ohrožené, neboť je pravděpodobné, že bude ovlivněno jejich sociální fungování i v dospělosti – tzn., budou u nich častější projevy sociálního selhání (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 18).

Vrozené anebo získané vlastnosti se však projevují způsobem chápaným jako kriminální jen v určitých společenských souvislostech (Drtilová, Koukolík, 1994, s. 70).

Sociální učení

Jedná se o učení, kdy si jedinec ve styku s druhými osvojuje předpoklady pro život ve společnosti, pro aktivní začlenění do ní. Sociálním učení se formují názory, postoje, sociální dovednosti, návyky a rysy osobnosti. Mezi formy sociálního učení řadíme zejména učení sociálním posilováním (tj. odměnou a trestem); napodobováním, identifikací, přejímáním nebo naopak zamítání modelů; sociální učení se zdůvodněním a záměrem, dle přijatého principu (Čáp, 1996, s. 84).

Pelikán uvádí k sociálnímu učení následující. Osobnost člověka se utváří na bázi genetických dispozic v procesu interakce s vnějším prostředím. V procesu této interakce dochází k tzv. sociálnímu učení, kdy jedinec pod vlivem vnějších podmínek a na základě vlastních zkušeností s reakcí na tyto podmínky mění své chování a jednání.

Rozeznáváme 3 základní formy utváření osobnosti člověka:

1. Spontánní utváření osobnosti

V tomto případě není záměrem působícího jedince měnit osobnost recipienta. K utváření osobnosti dochází v situaci, kdy jedinec je otevřen tomuto působení, podnět je velmi silný, oslovuje jej a ovlivňuje jeho další chování a jednání.

2. Situačně cílené utváření osobnosti

Jedná se o ty případy, kdy je záměrem působícího jedince měnit osobnost recipienta ve zcela konkrétním případě, či ve zcela konkrétní situaci. Cílem je pouze situační ovlivnění jedince – cíl je dán situací.

3. Cílevědomé a systematické utváření osobnosti

Cílem je dosažení trvalejších změn v osobnosti recipienta, v jeho chování a jednání. Cílem je změna samotné osobnosti, její formování. V tomto případě hovoříme o výchově (Pelikán, 1995, s. 33).

Pro potřebu diplomové práce se hlouběji zaměříme na učení napodobováním, identifikací a odmítáním modelu.

Učení napodobováním

Jedinec přejímá pozorované formy chování druhých osob. Vyskytuje se u dětí v raném věku. Dítě přejímá názory a hodnocení zejména od těch osob, které jsou pro něj nějakým způsobem významné. Přičemž emocionálně významnou autoritou jsou pro předškolní děti především rodiče. Představují pro dítě ideál, jemuž se chce ve všech směrech podobat. Výsledkem je převzetí názorů a postojů rodičů, v této době ještě značně nekritické a stereotypní. Jde jednak o obecné normy lidského chování, ale i názory a postoje k jiným lidem, sebe sama, apod. Obecně tedy lze říct, že dítě přejímá názor dospělých na svou vlastní identitu v hotové formě, nekriticky, tak jak je mu prezentována (Vágnerová, 1996b, s. 110).

Učení identifikací

Vývojově pozdější forma učení, nejde o pouhé převzetí vnějších forem projevu, jako je u učení napodobováním. V případě identifikace jedinec přejímá formy chování, názory, postoje, hodnotové orientace a cíle, které chápe u svého pozitivního modelu jako podstatné znaky. Většinou jde o osobu, s kterou je mladiství spjat kladným emočním vztahem (např. dcera – milující a milovaná matka). Vyskytují se i opačné případy, které nazýváme jako identifikace s agresorem – jedná se o případy, kdy jedinec přejímá např. chování krutého otce. Podkladem je rozporuplný emoční vztah nenávisti a obdivu, případně dalších emocí. Chování agresivního modelu se jedinci také může jevit jako nástroj pro budoucí uspokojování svých potřeb.

Odmítání modelu.

Je opakem předcházejícího. Osoba zamítá formy chování a znaky svého negativního modelu, snaží se jim vyvarovat (Čáp, 1996, s. 84-86).

1.3. Rodičovský vzor

Za jeden z nejstarších a nejvýznamnějších, i když jak praví J. Grác ne všemocným činitelem výchovy se již tradičně pokládá rodina. Výchovná funkce rodiny není pouze primární, ale přetrvává a v určité podobě se vyskytuje i v dalších letech, tj. v období dospívání, adolescence, ale i dospělosti (Grác, 1990, s. 204-205).

Rodičovské vzory nás ovlivňují nepřetržitě. Odhaduje se, že se jedná zhruba o 50 let, kdy rodiče působí na své potomky. Během této doby však dochází k různým vývojovým změnám. Jinými vzorci chování se před svým dítětem prezentuje rodič jako mladý dospělý, jinými jako dospělý ve zralém věku a jinými ve věku involučních změn (Grác, 1990, s. 211).

O rodičovském vzoru není možné celkem dobře uvažovat, aniž bychom nevzali do úvahy věk jeho percipientů. Čím je dítě mladší, tím víc je jeho chování odvozuje od příkladu jeho rodičů (Grác, 1990, s. 205).

Základ osobnosti se tvoří pravděpodobně už v předškolním věku, tj. do 6 let, neboť do nástupu do základní školy prochází organismus dítěte obdobím nejintenzivnějšího vývoje a růstu. K.D. Ušinskij vyjádřil názor, že to, co uložíme do povahy dítěte do pěti let, to tam zůstane natrvalo a stane se jeho druhou přirozeností. To co si člověk osvojuje později, nikdy už nemá takovou hloubku (Ušinskij in Kohoutek, 2001, s. 100).

Rodina zprostředkovává dítěti v průběhu sociálního učení hodnotové vzory a vzorce chování. Dítě pozoruje a napodobuje způsoby chování a jednání rodinných příslušníků, tím více, pokud se s nimi identifikuje (Kohoutek, 2001, s. 102).

Členové rodiny (rodiče ale také sourozenci) na děti významně působí svými temperamentovými vlastnostmi (vznětlivostí-klidem rychlostí-pomalostí, vyrovnaností-nevyrovnaností, afektivní labilitou-stabilitou, atd.), ale také svým charakterem (mravními zásadami, způsoby jednání, postoji k sobě, k druhým lidem, k věcem, apod.), svou inteligencí, svými vědomostmi, rozhledem a názory na běžné věci. Obzvláště vliv dospělých osob a starších sourozenců na vyvíjející se osobnost je velký, neboť v období

vývoje se silně uplatňuje potřeba vzoru, příkladu, napodobivost, identifikace jako mechanismu osvojování povahových vlastností a názorů (Kohoutek, 1989, s. 8).

K vážným sociálně-patologickým jevům dochází u jedinců, kteří neměli v dětství příležitost k déle trvající identifikaci, především s rodiči nebo jinými dospělými lidmi, k nimž by měli vzájemný kladný citový vztah, mohli je napodobovat, přijímat jejich postoje a názory. Také v dalším vývoji osobnosti má identifikace s kladným vzorem důležitou úlohu. U dospívající mládeže je závažným problémem osamostatňování se od rodinných autorit a rodinných vzorů. Pokud by setrvali v silné identifikaci s rodiči, znamenalo by to pro ně vážnou brzdu v rozvoji jejich samostatnosti, v utváření zralé osobnosti (Čáp, Dytrych, 1968, s. 73).

Základní problém spočívající v působení rodičovského vzoru spočívá v tom, jak se samotný vzor prezentuje a tím, čím by se měl (anebo neměl) prezentovat. Rozlišujeme několik druhů těchto rozporů, např.:

- a) rozpor mezi chováním rodičů v úzkém rodinném a kruhu versus chování rodičů na veřejnosti, tzn. jinak se rodiče chovají „za dveřmi“ a jinak „před dveřmi“. Pro dítě tak z chování rodičů vyplývají dva rozporuplné vzorce chování: jeden pro soukromí a druhý pro veřejnost;
- b) rozpor mezi tím, co o sobě rodič hovoří (za co se pokládá) a tím, čím ve skutečnosti je;
- c) rozpor mezi instruktivní hodnotou rodičovského vzoru a jeho motivační hodnotou. Jedná se o ty případy, kdy rodič plní svým osobním příkladem pouze částečnou funkci. Nejčastěji se jedná o případy, kdy se nositel vzoru neztotožní s existujícím chováním, např. v zaměstnání. Takoví rodiče následně doma ventilují napětí, které vyplývá z toho, že dělají, co nechtějí. Děti v takových rodinách jsou poté nepřetržitě svědky nespokojenosti, vztažnosti svých rodičů, ale také přítomni nadávek na zaměstnání. Pochopitelně, že takoví rodiče nenadchnou děti pro svoje povolání (Grác, 1990, s. 214-215).

„Jestliže chování vlastních rodičů neodpovídá normě a neuspokojuje základní potřeby dítěte, ovlivňuje tímto způsobem i jeho budoucí rodičovské postoje, které vznikají přijetím takového modelu jako základní zkušenosti“ (Vágnerová, 1996a, s. 5).

Jak uvádí J. Grác: nestačí, aby se rodič snažil být dobrým příkladem, je třeba, aby také byl vhodným příkladem. Vhodný příklad je potom ten, který je natolik sebekritický, že umožní svému dítěti učit se i ze svých nedostatků (Grác, 1990, s. 216).

1.4. Dílčí závěr

Rodina je místem, kde člověk získává základní vzorce a modely chování, které jej ať vědomě či nevědomě ovlivňují po celý život. V životě člověka tak má nezastupitelné místo. Cílem dané kapitoly bylo seznámit čtenáře se základními pojmy jako je rodina, její význam a funkce, dále s pojmy výchova, rodičovský vzor. V odborné literatuře se u různých autorů můžeme setkat s různým vymezením funkcí, které rodina plní nejen vůči svým členům navzájem, ale také vůči celé společnosti. Mezi nejvýznamnější, na kterých se většina autorů shoduje je zejména biologicko-reprodukční funkce, ekonomicko-zabezpečovací funkce, emocionální funkce a socializačně-výchovná funkce rodiny. Přičemž právě emocionální a socializačně-výchovná funkce rodiny hraje při výchově dětí nejvýznamnější roli.

V praxi se setkáváme s případy, kdy dochází k poruše jedné nebo i více z výše uvedených funkcí, což má zásadní vliv na formování osobnosti dítěte. Důvody, proč tomu tak je mohou být trojího původu. Je to dáno tím, že rodiče buď nechtějí, nemohou nebo se nedovedou o dítě náležitě postarat. Tací rodiče potom nejsou pro dítě tím optimálním rodičovským vzorem, a protože dítě nejenže pozoruje, ale následně také napodobuje způsoby chování a jednání rodinných příslušníků, které vidí, dochází u něj ke špatnému formování jeho osobnosti. Ovšem je nutno podotknout, že rodičovský vzor více působí na dítě mladší než na mladistvého.

Sociální učení může mít formu napodobování, identifikace, ale také např. učení pomocí slovní instrukce, kdy dítěti vysvětlujeme, jak a proč se něco dělá, nebo proč se v dané situaci chováme takto. Pro optimální začlenění jedince do společnosti má sociální učení nezastupitelnou roli. Během něj se formují názory, postoje, návyky, ale také např. rysy osobnosti.

2. PROSTŘEDÍ, V NĚMŽ VÝCHOVA PROBÍHÁ

Prostředí

Tento pojem je pojmem všeobecně známým a užívaným. Setkáme se s ním ve vědách společenských, ale i ve vědách přírodních, jako jsou např. chemie, fyzika (Kraus, 2008, s. 66). Můžeme jej charakterizovat jako soubor všech vnějších podmínek obklopujících jedince (Hartl, Hartlová, 2004, s. 460).

A. I. Bláha vymezuje prostředí jako soubor všech vnějších podnětů a okolností podmiňujících vývoj jedince (Bláha, 1948, s. 16).

Jak uvádí Bláha, „*dítě - a ovšem i dítě zločinné - je zvětšujícím zrcadlem chyb svého prostředí*“ (Bláha, 1948, s. 211).

Prostředí, jako jistý vymezený prostor obsahuje podněty nezbytné pro rozvoj osobnosti. Prostředí člověka zahrnuje vedle materiálního systému (hmotných předmětů) i systém duchovní, tj. prvky jako umění, morálka, apod.

Každé prostředí má tedy dvě stránky:

1. materiální stránku

Je daná tím, jaký prostor prostředí vymezuje, jaký je jeho stav, jaké faktory se v něm vyskytují, jak je vybaveno věcmi, technikou, apod.

2. sociálně-psychickou stránku

Tuto stránku tvoří lidé, kteří se v daném prostoru nacházejí, jejich struktura a vztahy, jež mezi nimi existují (Kraus, 2008, s. 66-72).

2.1. Typologie prostředí

Typy prostředí můžeme rozlišovat hned z několika hledisek, jako je např. prostředí dle velikosti prostoru, dle povahy realizované činnosti, z hlediska podílu člověka na podobě daného prostředí, apod.

Pro potřebu dané diplomové práce rozvádím typologii prostředí z pohledu frekvence, pestrosti a kvality působících podnětů

- **prostředí podnětově chudé, přesycené, optimální**

V poslední době se stává problémem přesycenost podněty. S prostředím podnětově chudým se setkáváme spíše jen výjimečně, např. ve spojitosti s nefungující rodinou.

- **prostředí podnětově jednostranné, mnohostranné**

Pro rozvoj osobnosti je důležitá pestrost podnětů. Pokud rodina nežije ničím jiným, než např. určitým druhem sportu, nepodporuje všestranný a harmonický rozvoj osobnosti.

- **prostředí podnětově zdravé, případně závadné, deviační prostředí**

Prostředí závadné nebo deviační jsou největším problémem, neboť svou podstatou skladbou podnětů neskýtají záruku žádoucího rozvoje osobnosti, ale navíc tuto osobu přímo ohrožují. Příkladem může být rodina, kde je např. otec recidivista a matka alkoholička (Kraus, 2008, s. 68-70).

Zatímco nedostatek přiměřených podnětů v útlém dětství má za následek často emocionální, sociální, ale také sensorickou deprivaci. Přičemž nepřiměřenost se nemusí projevat pouze v deficitu, kdy dítě strádá nedostatkem potřebných kontaktů, ale negativní vliv může mít i přemíra těchto kontaktů. Příkladem může být situace, kdy matka ponechává bez odezvy signály, které dítě vysílá (ať již se jedná o pláč, neklid, apod.), kterými dítě požaduje uspokojení svých základních potřeb. Takové dítě pociťuje čím dál tím více svou bezmocnost a tento stav může postupně vést ke vzniku trvalejších rysů osobnosti, vyplývajících z vytvořeného komplexu méněcennosti.

Nadměrné množství kontaktů znamená uspokojování nejen základních potřeb dítěte (včetně sociálních), ale reagování rodičů na jakýkoliv pokus dítěte o využití dospělých k realizaci svých potřeb. Jedná se tedy o situace, kdy matky reagují na jakékoliv „zabrouknutí“ svého potomka. Takové děti brzy pochopí, že i při své nedostatečnosti mohou vlastně dosáhnout všeho, co si umanou – Nemohu v noci spát, zacloumám postýlkou, a už je tu někdo, kdo se uprostřed noci se mnou bude bavit. Já to pak dospím, ale moji rodiče už většinou ne, ale to nevadí, neboť moje potřeba okamžitého kontaktu je uspokojena. Takto nějak to dítě podvědomě vnímá. V důsledku takových uspokojení jakýchkoliv potřeb, v pozdějším věku i vyslovených přání prostřednictvím dospělých vzniká u dítěte jiný komplex – komplex všemohoucnosti. Ten u dítěte vyvolává dojem: vše mohu, nejsem ničím omezen, mám „své“ lidi, kteří vše zařídí (Pelikán, 1995, s. 90-91).

Vliv prostředí na jedince

„Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že prostředí, do kterého se rodíme, ve kterém vyrůstáme a žijeme, v nás zanechává zřetelné stopy a v nějaké míře nás poznamenává a ovlivňuje“ (Kraus, 2008, s. 73).

Podněty prostředí určité kvality jsou pro zdárný psychický rozvoj každého jedince nezbytné. Pokud však potřebnou kvalitu nemají nebo nepůsobí v přiměřené míře, mohou psychický vývoj narušovat (Vágnerová, 2002, s. 30). Čáp a Dytrych uvádí, že o nepříznivém vlivu omezení podnětů nerozhoduje pouze jejich míra, ale také trvání a věk, ve kterém k omezení dochází. R. Spitz se dokonce domnívá, že centrální nervový systém dítěte, kterému se nedostalo v nejranějším dětství dostatečné množství podnětů, není schopen dále se úspěšně vyvíjet a to ani tehdy, nastala-li po určitém kritickém časovém období normální situace (Čáp, Dytrych, 1968, s. 37).

A. I. Bláha zavedl pojem „sociální dědičnost“, kterou vyjadřuje, že vedle genetických dispozic se přenášejí i určité způsoby a modely chování daného prostředí, zejména toho rodinného (Kraus, 2008, s. 73).

Vhodné prostředí

Na otázku, jaké prostředí je pro žádoucí rozvoj jedince optimální, nelze jednoznačně odpovědět. Jak uvádí prof. Kraus: „*Někdy prostředí na pohled špatné nemusí ve skutečnosti působit nepříznivě – a naopak*“ (Kraus, 2008, s. 73).

Jak uvádí A. I. Bláha: „*je mnoho jedinců, kteří se narodili a začali svou kariéru v chalupách, v lese, ve strádáních a nesnázích všeho druhu, a přesto vynikli. Říkáme, že pronikli přes tyto nepříznivé okolnosti, avšak zapomínáme, že velmi často právě tyto nesnáze, strádání a překážky byly těmi podněty, kterým oni děkují za svou silnou konstituci, bystrou inteligenci, zdravý úsudek, solidní morálku a rozvoj nejlepších vlastností. Je ovšem možné, že pro jiné jedince by tyto podmínky byly příliš tvrdé a příliš přísné a výsledek by nebyl příznivý*“ (Bláha, 1948, s. 21).

2.2. Prostředí versus dědičnost

Spor o vztah dědičnosti a učení je snad jedním z nejstarších vědeckých a filozofických sporů vůbec. Zatímco krajní zastánci vlivu dědičnosti na chování člověka měli za to, že dědičnost má zcela rozhodující význam, na nějž naše zkušenost nemůže mít příliš velký vliv, krajní zastánci vlivu učení na lidské chování dokazovali, že je tomu opačně – dědičné vlohy téměř žádný vliv na lidské chování nemají, vše záleží na výchově a učení. Názor o převažujícím vlivu výchovy a učení na lidské chování byl názorem evropského osvícenství, druhá polovina devatenáctého století se více klonila k vlivu dědičnosti. Zatímco jedna krajnost dokazovala, že jsou lidé, kteří se už zločinci narodili, a tudíž se s tím nedá nic dělat, druhá pak u násilně se chovajících jedinců někdy doslova křečovitě hledala zanedbávání v rodině. Dvacáté století se opět vrátilo k přesvědčení o podstatně větším významu výchovy, zkušenosti a učení na lidské chování, než by měl být vliv dědičnosti (Drtilová, Koukolík, 1994, s. 13-14).

Přesnější představy o vztahu dědičnosti a učení k lidským vlastnostem začaly přinášet až studie prováděné zejména na jednovaječných a dvouvaječných dvojčatech. Druhá světová válka způsobila, že mnoho jednovaječných dvojčat osud brzy po narození rozdělil a tak byla vychovávána ve zcela rozdílných rodinách a jiných kulturních prostředích. V případech odděleně vychovávaných dvojčat je možné dobře zkoumat, jaký je vztah dědičnosti a výchovy, tedy zkušenosti, učení k lidským vlastnostem. Pokud by na některé vlastnosti dětí měl větší vliv dědičnosti než učení, pak by se dvojčata vychovávaná po dlouho dobu ve zcela odlišných prostředích měla v těchto vlastnostech vzájemně velmi podobat. Pokud by však měla větší vliv výchova, učení pak by se v těchto vlastnostech měla spíše odlišovat. Zjistilo se, že vliv dědičnosti na některé lidské vlastnosti (včetně snadnějšího onemocnění) je větší, než by si kdo představoval, ale není úplný. Dědičnost postaví něco jako mezi schopností, ale značně široce. Potom dobře vedené dítě pak v rámci svých dědičně omezených schopností může dokázat více, než dítě vychovávané špatně, které své dědičně získané možnosti nevyužije ani z menší části (Drtilová, Koukolík, 1994, s. 14-15).

Podobně mluví i A. I. Bláha, který souhlasí s názorem, že vliv prostředí má pro člověka, pro rozvoj jeho schopností, velký význam. Realizace vývojových možností dle něj záleží na tom, v jakém prostředí člověk žije. Jinak řečeno, jakou práci své dědičnosti může dát, jak ji může podněcovat a zaměstnávat. Jsou případy, kdy dědičnost je dobrá, avšak prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá příliš jednoduché, takže dědičnost nedostala dostatek podnětů k tomu, aby se stala skutečností. Možnosti jedince tak zůstaly pouze možnostmi, zůstaly skryté, latentní. A. I. Bláha uvádí přirovnání vývoje jedince k růstu rostlin: „*Semeno, aby vzešlo, potřebuje pohody, vláhy, tepla, slunce. Není-li fyzikálně-chemických podnětů, zahrnutých v pojmenování „pohoda“, semeno nevzejde. I na lánech lidských niter zůstává mnoho semen nevyšlých, poněvadž nebylo dost podnětů, či dost vhodných podnětů, dost těch pravých podnětů*“ (Bláha, 1948, s. 20).

Můžeme tedy říci, že psychický vývoj jedince a charakter mnoha jeho vlastností závisí na interakci projevu jak genetických dispozic, tak působení různých složek prostředí, zejména prostředí sociálního (Vágnerová, 1996a, s. 4).

„Člověk je součástí společnosti, je jí ovlivňován, formován, reaguje na podmínky společenského prostředí, adaptuje se k němu. Velký vliv má zejména sociokulturní prostředí v němž se narodil a vyrůstal. Zde možno hledat kořeny každé osobnosti, i když pozdější část života třeba prožije ve zcela jiných podmínkách. Plně však s tímto prostředím nikdy nesplývá. Vždy zůstává ve větší, či menší míře sám sebou, i když je třeba konstatovat, že mírou splynutí s prostředím se lidé mohou výrazně lišit“ (Pelikán, 1995, s. 131).

A zatímco extrémní přečeňování dědičnosti (vzhledem k vychovatelnosti jedince) vede k pedagogickému pesimismu, není správný ani předpoklad, že člověk je při narození „tabula rasa“. Ten zase vede k přehnanému optimismu (Kohoutek, 1998, s. 17).

2.3. Rodinné hodnoty a transgenerační vazby

Hodnotu si můžeme definovat jako určitou vlastnost, kterou jedinec přisuzuje určitému objektu, situaci, události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním jeho potřeb či zájmů (Hartl, Hartlová, 2004, s. 192). Hodnoty se vytváří a postupně diferencují v procesu socializace, o níž si řekneme více v kapitole č. 4.

Na otázku, kdo je odpovědný za předávání hodnot, neexistuje ve společnosti jednotná odpověď. Zatímco se někteří lidé domnívají, že se jedná o úkol zejména společnosti (tedy státu a školy). Na druhé straně panuje názor, že hodnoty by měli od nejranějšího dětství předávat rodiče a rodinní příslušníci. Zde však vyvstává další problém a to ten, jaký žebříček hodnot daná rodina zastává, jaké hodnoty svým potomkům je schopna předat.

„I v rámci stejné kultury se rodiny liší svou hodnotovou orientací“ (Matoušek a kol., 2003, s. 186). Každá rodina disponuje určitým souborem rodinných zkušeností a zároveň způsoby, jakým reguluje své chování. Na své děti tedy přenáší určité vzorce chování, zejména co je žádoucí dělat, co naopak nedělat. Vše přitom vychází z předchozích generací. Přenášení souboru očekávání z původní, tedy orientační rodiny (v níž člověk jako dítě vyrůstal) do rodiny prokreační (kterou sám založil) je obecný

jev. Mimo to bývají nově vzniklé rodiny ovlivňovány intenzivními aktuálními kontakty s rodinami předchozí generace (Matoušek a kol., 2003, s. 186-187).

V případech, kdy se rodiče nechtějí starat o děti, nastávají situace, kdy rodiče neposkytují dětem náležitou péči, zanedbávají je, či je opouštějí, neboť dávají přednost v hierarchii svého hodnotového systému jiným hodnotám než dětem. Svým jednáním jdou často proti zájmům dítěte – ovšem ne v takové míře, aby mohlo být jejich jednání právně postižitelné. Jedná se např. o případy zapomenutého dítěte v mateřské škole, aplikace uspávacích přípravků dítěti pro hluboký spánek, aby rodiče mohli za zábavou, ponechání dítěte bez dozoru a dostatečné kontroly, apod. (Dunovský, 1986, s. 30).

Mezi jednotlivými generacemi se v rodině předávají normy, zvyklosti a rituály které určují, jak rodina bude zvládat nároky běžného provozu a náročné situace. Jak uvádí Matoušek a Pazlarová: *„násilné způsoby řešení konfliktů nebo násilí jako „normální“ způsob odreagování osobní frustrace jsou v rodinách týraných žen a mužů vysledovatelné po několika generacích“* (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 39).

Sdílené a nesdílené transgenerační prostředí

Životní podmínky určitým způsobem ovlivňují rozvoj dědičných předpokladů. V průběhu vývoje se vytváří typické osobnostní rysy, které lze označit za fenotyp. Ten je konkrétní realizací genotypu v daném prostředí (více viz. kapitola č. 4). Interakce vrozených dispozic a vnějších vlivů je vždycky individuálně variabilní. Každý jedinec má individuálně typické genetické předpoklady a dle toho reaguje na různé podněty specifickým způsobem. Stejně prostředí může na různé lidi působit odlišně. Např. člověk, který je dispozičně labilní a přecitlivělý, může vnímat běžné podněty zcela jinak než ten, kdo je spíše flegmatický (Vágnerová, 2002, s. 30).

Sdílené prostředí

Sourozenci vystaveni stejnému prostředí se **vyvíjejí stejně**.

Nesdílené prostředí

Sourozenci vystaveni stejnému prostředí se **nemusí vyvíjet stejně**, protože vedle sdílených aspektů prostředí jsou vystaveni i jeho odlišným a specifickým aspektům, vůči nimž ostatní členové systému nemusí být vnímaví.

Kategorie projevu faktorů nesdíleného prostředí:

- a) sourozenci si mohou vysvětlovat stejné vlivy prostředí odlišně v závislosti na svých genetických predispozicích,
- b) sourozenci mohou vyvolávat odlišné reakce prostředí v závislosti na svých genetických predispozicích,
- c) sourozenci mohou selektovat z prostředí jiné možnosti a situace v závislosti na svých genetických predispozicích (Tóthová, 2011, s.52-53).

„David C. Rowe popsal šest kategorií faktorů nesdíleného prostředí:

1. Prenatální a perinatální traumatické zážitky
2. Nenormativní události v dětství, nemoci, nehody a fyzická zranění
3. Rodinná a sourozenecká konstelace
4. Charakter sourozeneckých interakcí (kohezivní či konfliktní spojenectví)
5. Odlišná výchova rodiči a odlišný přístup okolí
6. Environmentální vlivy mimo rodinné prostředí“
(Rowe: in Tóthová, 2011, s.53)

Čáp a Boschek provedli výzkum na rozsáhlém souboru sedmnáctiletých žáků, které rozdělili na dvě skupiny:

- a) mladiství, jejichž rodiče mají vyšší stupeň vzdělání, k dítěti kladný emoční vztah a uplatňují střední výchovné řízení.
Dobry školni prospěch spolu s rozvinutými zájmovými činnostmi u 48%.
Průměrná úroveň prospěchu i zájmových činností v 43%.
Špatný prospěch a zároveň absence zájmových činností v 9% případech.

b) mladiství, jejichž rodiče mají nižší stupeň vzdělání (ani jeden z rodičů nemá ukončené střední vzdělání), k dětem mají záporný emoční vztah a výchovné prostředí je rozporné.

Dobrá školní prospěch spolu s rozvinutými zájmovými činnostmi u 12%.

Průměrná úroveň prospěchu i zájmových činností v 47%.

Špatný prospěch a zároveň absence zájmových činností v 41% případech.

Z uvedeného výzkumu vyplynulo, že vyšší vzdělání rodičů a příznivý způsob výchovy v rodině podporují vývoj a výkon dítěte ve studijních i zájmových činnostech. Není to však pravidlem, neboť zde spolupůsobí mnoho dalších podmínek, které vedou k tomu, že část žáků z rodin velmi příznivých se i přes tuto skutečnost vyvíjí nepříznivě. Dle provedeného průzkumu to bylo v 9%.

Naopak část žáků pocházejících z rodin s nepříznivými znaky (s nižším vzděláním rodičů a zároveň nepříznivým způsobem výchovy) se v daném výzkumu příznivě vyvíjí ve 12%.

Na základě provedeného průzkumu bylo možné konstatovat, že soubor jedinců se stejnými (nebo velmi podobnými) podmínkami předchozího vývoje se v dalším vývoji může vyvíjet odlišně. A naopak, stejný výsledný znak osobnosti může být výsledkem různých kombinací předchozích podmínek (Čáp, 1996, s. 76-78).

2.4. Dílčí závěr

Uvedená kapitola se věnovala sociálnímu učení a vlivu prostředí na utváření jedince. Dnes již nikdo nepochybuje o tom, že dítě je mimo jiné od narození ovlivňováno prostředím, do kterého se narodilo, působí na něj chování nejbližších osob, celková atmosféra v rodině, vzájemné vztahy lidí kolem něj, úprava prostředí, klid nebo naopak hluk, ekologické a jiné přírodní podmínky. Dá se tedy říct, že vše, co je kolem něj, ho ovlivňuje a vychovává.

Prostředí je tedy souborem všech vnějších podnětů a okolností, které podmiňují vývoj jedince. Z pohledu kvality podnětů působících na vývoj jedinců rozeznáváme

prostředí podnětově chudé, přesycené a optimální; podnětově jednostranné či mnohostranné a prostředí podnětově zdravé, závadné či deviační prostředí. Na otázku, které prostředí je však pro vývoj jedince neoptimálnější však nelze jednoznačně odpovědět, neboť v praxi je známo mnoho případů, kdy dítě nevyrostalo v optimálním rodinném prostředí a i přesto dosáhlo v osobním životě velkých úspěchů.

Na vývoj jedince ovšem nepůsobí pouze prostředí, ale důležitou úlohu také hrají jeho genetické dispozice, které ovlivňují jeho vývojové možnosti. I zde však platí, že dobrá genetická dispozice automaticky neznamená optimální vývoj jedince, ba naopak. Nedostane-li se tomuto jedinci dostatek podnětů, zůstane jeho genetická dispozice nevyužita. Při posuzování vlivu genetických dispozic a vlivu prostředí na jedince, se v odborné literatuře můžeme setkat s pojmem sdílené a nesdílené prostředí. Zatímco sdílené prostředí znamená, že jedinci vystaveni stejnému prostředí se vyvíjejí stejně, nesdílené prostředí znamená, že i když jsou jedinci vystaveni stejnému vlivu prostředí, vyvíjejí se rozdílně. Důvodem, proč tomu tak je, je skutečnost, že každý člověk je jiný a proto různě reaguje na určité podněty.

3. ASOCIÁLNÍ RODINY

Na úvod této kapitoly pokládám za nutné vymezit důležité pojmy, se kterými budeme následně pracovat. Jedná se o pojmy asociální chování, dítě a mladistvý.

Asociální chování si můžeme dle Pedagogického slovníku definovat jako nespolečenské chování, tedy takové, které je nepřizpůsobené všeobecně uznávaným vzorcům a životním zvyklostem společnosti. Osoby, které se vyznačují asociálním chováním, tedy ty, které se nechtějí nebo nemohou přizpůsobit společnosti, mají nerozvinuté sociální citění a narušené sociální vztahy (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 21).

S téměř totožnou definicí se setkáme i v Psychologickém slovníku, který asociálním chováním rozumí nespolečenské chování. Jedná se o takové chování, které neodpovídá mravním normám dané společnosti (Hartl, Hartlová, 2004, s. 212).

Pedagogický slovník vymezuje **dítě** jako lidského jedince v životní fázi od narození do období adolescence (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 55).

Termínem **mladistvý** je označován člověk od 15 do 18 let, který má na rozdíl od dospělého sníženou trestní odpovědnost (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 157).

Obecně lze říci, že asociální rodiny se vyznačují nedostatkem hodnotového i sociálního napojení na běžnou společnost. Uspokojování svých potřeb řeší bez ohledu na platné právní normy. Vztahy v rodině jsou mělké, neodpovědné. Svazek mezi dospělými vznikl obvykle z náhlého popudu, narození dětí nebývá plánované a rodiče jsou někdy ochotni se dětí zříci a dát je k adopci. V rodinách se vyskytuje zanedbávání a zneužívání dětí, přičemž projevy fyzické agresivity jsou často i mezi dospělými. Dospělí nechodí pravidelně do práce a práce pro ně nepředstavuje něco cenného. V těchto rodinách je časté zneužívání návykových látek, zejména alkoholu. Potíže těchto rodin řeší orgány státu dohlížející nad situací dětí a nad dodržováním zákona, které jsou na situaci rodiny upozorněny chováním dospělého, příp. dítěte. Prognóza

sociální práce s těmito rodinami není dobrá, odborný zásah by měl postupovat pomalu (Matoušek a kol., 2003, s. 195).

Příčiny poruch rodiny a jejího vztahu k dítěti mohou být nejrůznějšího charakteru a pramení z chyb v jednotlivých člancích systému, tj. jednotlivec – rodina – společnost a v jejich vzájemné interakci (Dunovský, 1986, s. 24).

Jak uvádí Vágnerová, „*poruchy rodičovského chování mohou mít celou řadu různých příčin. Souvisí s takovými charakteristikami osobnosti, které vyplývají buď z patologických dispozic, které vedly k poruchám ve vývoji či onemocnění, nebo vznikly jako následek určité nepříznivé zkušenosti*“ (Vágnerová, 1996a, s. 5).

Rizika rodinného prostředí rozděluje Vágnerová následovně:

1. Rodiče jsou anomální osobnosti

Tyto osoby nejsou schopny uspokojivě plnit rodičovskou roli. Jedná se o rizikové rodiny asociálních jedinců, trpících poruchou osobnosti, osob s návyky vedoucími ke změně osobnosti (např. alkoholismu), dále emočně chladných jedinců, kteří nemají zájem o děti.

Děti bývají v takových rodinách nejen citově, ale komplexně deprivované, zanedbávané a někdy i týrané. Negativní důsledky výchovy budou větší, pokud je i dítě k disharmonickému vývoji osobnosti disponováno. To je v uvedených případech pravděpodobnější než v běžné populaci, neboť u neadekvátně se chovajících rodičů nelze vyloučit genetickou zátěž.

2. Neúplná rodina

Role osamělého rodiče je logicky náročnější, a proto se zde mírně zvyšuje možnost, že taková rodina nebude schopna poskytovat dítěti podporu a všechny vzorce chování, jaké by potřebovalo. Nejčastěji se mluví o nedostatku otcovské autority a mužského vzoru chování.

3. Úplná a zdánlivě funkční rodina

Zde hovoříme o tzv. subdeprivační zkušenosti dítěte, které sice má úplnou rodinu, tato však funguje spíše jen formálně, čímž dochází k určité rodinné dysfunkci. Taková rodina neposkytuje dítěti důležité podněty pro jeho rozvoj. Nedává mu jistotu, že má pro rodiče význam, nedokáže mu vymezit žádoucí hodnoty a normy chování, kterými by se všichni v rodině řídili. Jedná se např. o rodiny, které se schází pouze večer, nemají žádnou společnou náplň a čas „zabíjejí“ nanejvýš sledováním televize.

4. Rodiny tolerující poruchové jednání

Určité subkultury a sociální skupiny poruchové jednání tolerují a někdy je dokonce považují za vhodné a potřebné.

Delikventní chování dětí a mladistvých se často rozvíjí jako nápodoba dospělých, někdy dokonce i pod jejich dohledem. Existují romské rodinné kapsářské gangy, které svoje děti učí zlodějským dovednostem, stejně jako učí jiní rodiče svoje děti lyžovat či mluvit cizím jazykem. V těchto případech delikventní chování porušuje nejen sociokulturní, ale také právní normy.

5. Prostředí, v němž výchova probíhá

K rozvoji nežádoucího chování může stimulovat nejen určitý styl života, ale také určité životní prostředí. Jedná se např. o život dětí na velkých sídlišťích (v anonymitě, která poskytuje větší prostor pro asociální chování) v porovnání s výchovou dětí na malém městě, kde funguje určitá sociální kontrola a kde na anonymitu nelze spoléhat (Vágnerová, 2002, s. 276-277).

Nedostatek ve výchově, emočně chladné prostředí, rozklad rodinných vztahů, užívání alkoholu a vyšší výskyt trestnosti se objevují převážně v rodinách, kde se dítěti nedostává dostatek podnětů, rodiče mají nízké, nebo žádné vzdělání, jsou nezaměstnaní. Důsledkem toho se pak z dětí v mnoha případech stávají mladiství delikventi (Kraus, Hroncová, 2010, s. 39).

3.1. Patologie rodinného prostředí

3.1.1. Neúplné rodiny

Osamocené rodičovství přináší vážný a mnohdy také velmi podceňovaný společenský problém, který se v podobě psychické, případně ekonomické zátěže může přenášet i do další generace. „*Osamocení rodiče jsou – na rozdíl od úplných rodin – častěji ohroženi nezaměstnaností, nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení, sociální izolací, chudobou či sociálním vyloučením*“ (Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2005, s. 44).

Důvodem je to, že osamocенý rodič zastává velmi náročnou roli. Řeší problémy spojené s vedením domácnosti, s nároky své vlastní práce (případně s hledáním pracovního místa), někdy i se vzděláním, s bydlením, s péčí o děti a zajišťováním všech jejich potřeb aj. (Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2005, s. 50).

Jak již bylo výše uvedeno, Matějček (1988) uvádí dvě základní funkce rodiny a to zajištění citového zázemí všem svým členům a přípravu dětí pro život ve společnosti. Tyto funkce mohou být ohroženy nedostatkem času, kterého může být v rodinách osamocенých rodičů méně než v rodinách úplných, v nichž děti mohou získat více pozornosti a péče ze strany obou rodičů. Osamocенý rodič může být natolik pohlcen vlastní prací a běžnou péčí o domácnost, že mu na dítě, tj. na hraní si s ním, na učení či povídání s dítětem mnoho času nezbyvá. Sociální a psychologické dopady má také narušení funkce ekonomicko-zabezpečovací. (Matějček, 1988 in: Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2005, s. 45).

Rodič, který s dítětem zůstává sám, má mnohem těžší úlohu při výchově dětí, než rodiny, kde jsou na výchovu vychovatelé dva. Musí v mnoha směrech toho druhého zastoupit a to nejen pracovně, ale i psychologicky. Je vystaven zcela osobitým nárokům, přičemž se nemá s kým rozdělit o starosti, odpovědnost, ale také radost. Schopnost tohoto osamocенého vychovatele dostát všem těmto nárokům hraje ve vývoji osobnosti dítěte zřejmě významnější roli než pouhá skutečnost, že je rodina neúplná (Matějček, 1986, s. 34).

Rozvod a jeho vliv na funkčnost rodin

Rozvrat rodiny zpravidla nastává, když už si rodiče nerozumí. V takových rodinách dochází k hádkám, nevěrám, dohadům o majetek a v neposlední řadě hádkám o děti. Pro dítě je taková situace psychickým šokem, neboť je citově vázáno na oba rodiče. Proto i hádky právě mezi rodiči zapříčiňují vnitřní konflikty dítěte a vedou až k abnormálnímu či antisociálnímu chování. *„Děti z rodin, kde mezi rodiči vládne napětí a kde dochází ke sporům, jsou citově labilní, nervózní, náchylné k žárlivosti a k pláči. Těžko se adaptují, nedovedou navázat přátelství a nemají smysl pro spolupráci.“* (Bartko, 1976, s. 32)

Ať rodiče chtějí či nechtějí a ať si to uvědomují či neuvědomují, každé dítě je při rozvodu vystavováno zvláštnímu druhu psychické zátěže, jejíž důsledky zpravidla nejsou rozpoznány čas ani vlastními rodiči. Při rozvodu nejde jen o ty důsledky, které se projevují bezprostředně a okamžitě, ale o takové mechanismy, které se začnu projevovat ve vzorcích chování dítěte třeba až v období puberty, či dokonce až na začátku jeho dospělosti. Jak uvádí Z. Matějček a Z. Dytrych, do extrémně mladých manželských svazků vstupují mladé dívky a muži zejména z rozvedených rodin, kde se matka sama vdávala ve velmi mladém věku – často na hranici zletilosti (Matějček, Dytrych, 1994, s. 134-135).

„Všechny stresové situace, kterým je dítě v průběhu rodinného rozvratu a rozvodu vystaveno, mohou vést nejen k poruchám vývoje osobnosti dítěte, ke vzniku různých psychopatologických obrazů, ale také, zvláště u chlapců, k antisociálnímu chování. Mezi těmi dospívajícími, kteří takové chování projevují, jsou nadměrně zastoupeni právě osoby, které prožily těžký a dlouhodobý rozvrat“ (Matějček, Dytrych, 2002, s. 46).

Jedním z nejzávažnějších negativních dopadů, které může rozvod rodičů dítěti přinést je nepochybně omezování styku dítěte s rodičem, kterému nebylo soudem svěřeno dítě do péče, zejména pak tzv. syndrom zavrženého rodiče (Matějček, 1988 in: Matoušek, Koláčková, Kodymová, 2005, s. 45). Jedná se o poměrně častou avšak přehlíženou formou zneužívání a manipulaci s dítětem po rozvodu rodičů. Dítě je proti druhému rodiči popuzeno, nebo si je jeden z rodičů kupuje a druhého z rodičů třeba jen

v náznacích ponižuje. Ten z rodičů, ke kterému dítě chodí např. jen na víkendové návštěvy, a který tedy nenese hlavní odpovědnost za jeho výchovu, má přitom v mnohém snazší úlohu (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 286).

V praxi se objevují případy, kdy zejména rozvedené matky se až přehnaně zaměřují na dítě, zahrnují je přílišnou péčí a obětavostí. Často veřejně prohlašují, že dítě je to jediné, co jim zbylo, že je to jejich „všechno“ na světě a na jiném nezáleží, apod. Neuvědomují si však, že dítě je v každém svém vývojovém období už samostatnou, svébytnou osobností a nesmí být ve svém vývoji svazováno tím, že je někdo „uvězní“ do své láskyplné péče. Dítě se v těchto případech stává matčíným majetkem, který si matka pro sebe jednak hájí, tak s ním manipuluje. Má-li však dítě jednou samostatně žít a pracovat, má-li jednou navazovat uspokojivé citové milenecké a manželské vztahy, nemůže zůstat neustále jen s matkou, ale musí se od ní postupně odpoutávat a učit se chodit po vlastních cestách (Matějček, Dytrych, 2002, s. 53).

Proti neúplným rodinám stojí na opačném pólu problém rodin velmi početných. V takové rodině se dítěti může dostávat méně pozornosti a péče, kterou ke svému normálnímu vývoji potřebuje. Děti mohou strádat nedostatkem mateřské péče, později také nedostatkem vedení a disciplíny. Důsledkem pak mohou být poruchy sociálního chování, jako jsou např. útky z domova, záškoláctví, asociální chování (Langmeier, Matějček, 1963, s. 105).

Jak uvádí Kohoutek, vážný a chronický konflikt v rodině úplně může být pro dítě škodlivější než fyzická nepřítomnost jednoho z rodičů (Kohoutek, 2005, s. 37). A „*ačkoliv je nemožné, aby jeden rodič zcela nahradil oba rodiče, je možné, aby jeden rodič byl dobrým rodičem. Snahou moderní sociální práce je tento proces podpořit*“ (Matoušek, Kolářková, Kodymová, 2005, s. 51).

3.2.2. Vybrané sociálně-patologické problémy asociálních rodin

V této kapitole se zaměřím na nejčastější problémy vyskytující se v asociálních rodinách. K těmto problémům řadím zejména nadměrné užívání alkoholu a zneužívání jiných návykových látek. Na rodiny, v nichž dítě zpravidla nestojí na prvním místě, na rodiny, v nichž se vyskytují prvky agresivity. Na rodiny, v nichž rodiče nejsou těmi nejoptimálnějšími vzory pro děti a mladistvé. Hned na počátku této kapitoly však chci zdůraznit, že jednotlivé sociálně-patologické chování rodičů nelze striktně rozdělit, neboť jak se říká: „vše souvisí se vším“.

Zneužívání návykových látek

Rodina, ve které se objevuje závislost na alkoholu či jiné návykové látce u jednoho nebo obou rodičů poskytuje dítěti nevhodné vzorce chování, životních hodnot a postojů. V takové rodině také bývají často zanedbané potřeby dítěte a narušené citové vazby (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 96).

Pokud se v rodině pravidelně objevuje alkohol anebo jiné drogy, existuje zde velká pravděpodobnost, že dítě bude následovat své rodiče. V opačném případě se u dětí, které vyrůstají v rodinách, kde je užívání alkoholu či jiných návykových látek, vypěstuje k alkoholu či jiné droze odpor. Rodiny, ve kterých dochází ke zneužívání návykových látek, jsou typické tím, že se v nich vyskytují špatné vztahy v rodině, nedostatek citových vazeb a citová deprivace. Je známé, že dítě, které má doma s rodiči určité problémy, často uniká právě k drogám, kterými se snaží řešit své osobní problémy (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 93).

Závislost na alkoholu zpravidla představuje velkou zátěž pro celý rodinný systém. Postupem času dochází k závažnému narušení mezilidských vztahů a ke změně rolí. Závislé osoby bývají afektivně výbušné a agresivní a to nejen verbálně, ale i fyzicky. Chovají se bezohledně k partnerovi a také k dětem. Nedodržují sliby, lžou, jsou nespolehliví. Z těchto důvodů v rodině postupně ztrácejí nejen svou roli a prestiž, ale také úctu. Stávají se nenáviděnými a opovrhovanými. Těmi, kdo kazí rodinnou pohodu, o které nikdo nestojí (Vágnerová, 2002, s. 293).

Možné problémy v chování dětí rodičů závislých na alkoholu mohou být často interpretovány jako přetrvávající a ne zcela přiměřené obranné reakce. Zvýšená agresivita, kterou lze někdy u těchto dětí pozorovat, může být výsledkem nápodoby chování rodiče – alkoholika. Takový rodič není přijatelným modelem, a pokud se s ním dítě identifikuje, jeho chování bude zdrojem mnoha sociálních problémů. Na druhé straně dochází k narušení vztahu mezi rodičem – alkoholikem a dětmi, které jej přestávají respektovat, protože je jeho chování děsí (např. agresivní alkoholik, jenž bije matku, rozbíjí nábytek apod.), nebo v nich vyvolává odpor (alkoholik, který se pomočuje, vrávorá, blábolí nesmysly apod.) (Vágnerová, 2002, s. 294).

Rodič závislý na alkoholu nepříznivě ovlivňuje nejen sociální a ekonomickou situaci rodiny, ale také kulturní situaci rodiny, která spoluurčuje sociální postavení dítěte. Alkoholik potřebuje značné množství finančních prostředků na nákup alkoholu, a proto rodina zpravidla ekonomicky strádá. Obzvláště v menším městě, kde nelze spoléhat na anonymitu, jako ve velkoměstech. Alkoholik tak snižuje sociální prestiž rodiny, jelikož jeho závislost na alkoholu nelze utajit. Dítě tak získává znamení hanby svého rodiče – alkoholika (Vágnerová, 2002, s. 295).

Drogy se objevují také u dětí, které jsou vychovávány přehnaně autoritativně nebo příliš liberálně. Zvláštní skupinu tvoří rodiny, které jsou velmi dobře materiálně zabezpečené, tam, kde jsou rodiče pracovně velmi vytíženi a děti mají velkou volnost.

Agresivita v rodině

Rodič, který nemá schopnost sladit se s dítětem, ať už trvale nebo i výjimečně pod vlivem aktuálního stresu, buď dítě zanedbává, nebo se vůči němu chová intruzivně. Takové chování rodiče, které nebere ohledy na potřeby dítěte, jeho aktuální stav a situační kontext, vyvolá nevyhnutelně u dítěte rozladění, které může mít charakter hyperaktivace, nebo naopak charakter útlumu. A právě taková reakce dítěte může posilovat neadekvátní jednání rodiče a vést tak k násilnému chování vůči dítěti či k jiným formám špatného zacházení s dítětem (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 49).

Násilné chování je důsledkem učení. Násilně se chovající rodiče naučí dle jejich představ tomuto chování i své děti. Dědičnost může útočnost ovlivňovat nepřímo (Drtilová, Koukolík, 1994, s. 67).

Agresivní vzor

Sklon k agresivnímu chování se rozvíjí učním, není tedy závislý pouze na dědičnosti, ale také na vlivu prostředí. Lidská agresivita je sice projevem potenciálu, který se však může učním zvyšovat. Děje se tak již v rodině a to ve dvou rovinách:

- a) pozitivním posilováním agresivních projevů dítěte (dítě si potvrzuje užitečnost agresivního chování – něco jím např. získalo a nikdo je za ně nepotrestal)
- b) učním nápodobou (dítě dělá to, co vidí u ostatních lidí, zejména těch, kteří jsou pro ně významní)

Jak je zřejmé, posilování agresivních tendencí je ve značné míře závislé na rodičích, na jejich hodnotovém systému, stylu výchovy a také na jejich preferovaném způsobu chování, které je pro dítě modelem (Vágnerová, 2002, s. 267).

Tolerance společnosti k agresivitě a k násilí se v průběhu času mění. Velký podíl na tom má také vliv médií, v nichž se zvyšuje nabídka násilností. Tento vliv lze jednoznačně považovat za nepříznivý. Násilí se tak postupně stává součástí běžné zkušenosti a začíná být považováno za normální jev. Riziko mediální příběhů spočívá také v tom, že se často chová násilně i kladný hrdina, s nímž se snadno ztotožní zejména nezralí a nevyrovnaní jedinci, kteří se pak budou chovat stejně násilně a ještě si budou myslet, jak dobře jednájí (Vágnerová, 2002, s. 267 - 268).

3.2. Vliv asociálního prostředí

Narušená rodina vytváří horší předpoklady pro utváření osobnosti dětí, než rodina úplná a nenarušená (Kohoutek, 2005, s. 37). „*Nevhodný způsob výchovy nevede např. k rozvoji sebekázně dítěte a k vytvoření určitého řádu a pravidelnosti v jeho životním režimu*“ (Kohoutek, 1998, s. 10).

Asociální chování rodičů přímo **poskytuje dítěti model sociálněpatologického chování**, které je velmi často spojené s tolerantním vztahem k alkoholu a jiným návykovým látkám. Stejně tak nedostatek lásky v rodině, vzájemná neúcta, špatné nebo žádné emociální vazby v rodině jsou největším rizikem vzniku poruch chování u dítěte (Kraus, Hroncová, 2010, s. 96-97).

U dětí vyrůstajících dlouhodobě v nedostatečně funkční rodině se zvyšuje možnost, že si osvojí kulturně či společensky nežádoucí postoje. Tyto postoje se mohou (ale nemusejí) projevit v chování (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 134). Jak také uvádí Vágnerová, život v nevhodném či nepodnětném rodinném prostředí představuje riziko ve smyslu rozvoje nežádoucích způsobů chování, nebo dokonce nežádoucích osobnostních charakteristik. Jedná se např. o nápodobu poruchového chování, o odlišný normativní a hodnotový systém rodiny, který dítě přejímá. Negativní vliv mají mimo rodinu i jiné sociální skupiny. Nejčastěji se jedná o působení asociální party v období dospívání. Agresivní nebo jinak poruchové chování zde může mít normativní charakter. Parta však nebude mít tak negativní význam, pokud by byla rodinná výchova dobrá a rodina představovala přijatelné zázemí. Pro rozvoj dětské osobnosti je rodina do značné míry určující a kterákoliv následující skupina musí navazovat na základy, které právě rodina položila (Vágnerová, 2002, s. 276).

Způsoby osvojování vlastností nejsou jednoduché a neprobíhají dle schématu: určitá vlastnost rodičů = stejná vlastnost dítěte. Vznik vlastností se řídí složitějšími a komplexnějšími zákonitostmi. Někdy se např. uplatňuje např. mechanismus paradoxní identifikace, který způsobuje, že si starší dítě vytváří úmyslně právě opačné vlastnosti, než jaké vidí ve svém okolí. Totéž může probíhat bezděčně, neuvědoměle i v mladších věkových obdobích (Kohoutek, 1989, s. 8).

„Prostředí (jak rodinné, tak mimo rodinu) ovlivňuje antisociální chování, a tedy destruktivitu dospívajících více než dědičné vlivy“ (Koukolík, Drtilová, 2001, s. 222).

Dysfunkční rodiny jsou obecně považovány za dominantní zdroj asociálního chování jejich potomků. Asociální prostředí, ve kterém dítě nebo mladistvý vyrůstá, narušuje utváření jeho charakteru. Dítě si osvojuje asociální chování a stává se těžko vychovatelným /zvladatelným/ (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 39).

Jak uvádí Koukolík a Drtilová, viktimizace v dětství zvyšuje pravděpodobnost, že se v dalším životě bývalá oběť násilí stane jeho pachatelem.¹

Jiným problémem, na který Koukolík a Drtilová poukazují je skutečnost, kdy se žena, počínaje vlastním dětstvím, jednou stane obětí násilí, pak pravděpodobnost, že se jí stane v průběhu života znovu, významně roste. „V průběhu vyšetřování 93 viktimizovaných dospělých žen v příjmovém oddělení akutní psychiatrické péče v Kalifornii 53% z nich sdělilo, že byly v dětství obětí sexuálního zneužívání, 42% uvedlo, že byly v dětství obětí fyzického zneužívání“ (Briere a kol., 1997: in Koukolík, Drtilová, 2001, s. 250).

Na vývoj a utváření osobnosti dítěte působí všechny stránky rodinného prostředí:

- osobnost členů rodiny,
- postavení dítěte uvnitř rodiny,
- psychosociální atmosféra rodiny,
- způsob výchovy dítěte,
- ekonomické a materiální zajištění rodiny,
- zaměstnání rodičů a jeho náročnost (Kohoutek, 2001, s.117)

¹ Clarke a kol. (1999) v tomto směru vyšetřil celkem 439 dospělých jedinců, kteří užívali nitrožilně drogy. Za pachatele násilí považovali ty z nich, kteří napadli člena rodiny nebo sexuálního partnera úderem rukou, kopnutím, popálením, škracením, bodnutím, postřelili jej, nebo na něj mířili střelnou zbraní. Autoři zjistili, že 51% žen a 31% mužů ze souboru lidí, kteří si vstříkovali drogy, byli oběťmi fyzického nebo sexuálního zneužívání ve věku do 16 let. 74 členů souboru, tj. 17% bylo pachateli násilí i v současnosti. Dospělí narkomané, kteří byli ve věku do 16 let obětí násilí, byli sami pachatelé násilí v 28% případů. Ti z nich, kteří do stejné věkové hranice obětí násilí nebyli, byli pachateli násilí v 10% případů. Dvě třetiny z těchto narkomanů, kteří byli pachateli násilí, je páchaly pod vlivem drog. Výsledkem celého šetření bylo zjištění, že tělesné a sexuální zneužívání ve věku do 16 let zvyšuje přibližně 3,6x riziko, že se oběť tohoto chování bude v dospělosti sama chovat násilně. (in Koukolík, Drtilová, 2001, 249-250)

Jak uvádí Kohoutek, u zaměstnaných matek byl např. zjištěn statisticky významně horší školní prospěch dětí, závady v chování, ale také častější výskyt psychiatrického léčení. Nemůžeme však usuzovat, že děti všech zaměstnaných matek budou trpět výše uvedenými problémy, vždy záleží na kvalitě vztahu matky a dítěte. Dle Kohoutka by byla řešením pouze částečná zaměstnanost matek (Kohoutek, 2001, s.117).

Možné důsledky vlivu asocíálního rodinného prostředí na děti a mladistvé

Dle Langmeira a Matějčka má být dítě vychováváno v ovzduší citové vřelosti a má být připoutáno k matce (případně k náhradní mateřské osobě) intimním a trvalým svazkem, který je jak pro dítě, tak i pro matku zdrojem uspokojení a radosti. Autoři uvádí, že situace, v nichž dítě strádá nedostatkem takového pouta, vede k řadě poruch duševního zdraví, které dle stupně a trvalosti takové deprivace jsou různě těžké a popřípadě nenapravitelné (Langmeier, Matějček, 1963, s. 11).

Pokládám však za nutné zvýraznit, že patologický vývoj osobnosti nevyplývá pouze z jediné příčiny, např. absence láskyplné matky, ale ze souhry nepříznivých vlivů po dlouhou dobu (Čáp, 1996, s. 74).

Charakteristiky obětí a jejich rodin

Oběťmi špatného zacházení se s větší pravděpodobností stanou děti s vrozeným poškozením nebo z různých dalších důvodů zaostávající ve vývoji, a také děti, které se chovají v rozporu s očekáváním rodičů (jsou neklidné, často pláčou, jsou obtížně utižitelné, často nemocné, hubené nebo obézní, koktají, pomočují se v noci, špatně se učí apod.). Nechtěné děti, předčasně narozené děti, děti s příznaky autismu, děti trpící psychickými poruchami – to vše jsou skupiny, u nichž je zvýšené riziko špatného zacházení.

Na druhou stranu je nutné upozornit, že rodiče týraných a zneužívaných dětí často zažili týrání a zneužívání během svého dětství. Mají tendenci agresivně reagovat nejen na dítě, ale také na dospělého partnera, s nímž žijí ve společné domácnosti.

Avšak ne všechny příčiny špatného zacházení rodičů s dětmi je možné odůvodnit osobními anomáliemi rodičů, případně tím, že rodiče svým chováním kopírují nevhodné způsoby výchovy, jimž byli sami jak oběti vystaveni. Různé zátěžové situace vyvolávající stres, který aktuálně působí na rodinu a v rodině (jako je např. nezaměstnanost, společenská izolace, chudoba, problémy s bydlením, mimomanželský vztah jednoho z rodičů apod.) může být činitelem, který uvolní chování, které by za jiných okolností rodič mohl mít pod kontrolou (Matoušek, Koláčková, Kodymová, 2005, s. 29-30).

Jak jsme uvedli ve 2. kapitole, jsou poruchy rodiny ve vztahu k dítěti způsobeny tím, že se rodiče nemohou, nedovedou, nebo nechtějí o dítě starat. Důsledkem takového působení na dítě může být v extrémních případech jeho smrt, dále pak podvýživa, chronické onemocnění, ohrožený či poškozený tělesný, duševní i sociální vývoj (Dunovský, 1986, s. 30).

Nepříznivé působení rodiny na dítě Sekot rozděluje na aktuální dopad a dlouhodobé důsledky.

Aktuální dopad na dítě

Týká se současného prožívání dítěte, jeho bolesti, strachu, utrpení, strádání či dokonce újmy na zdraví. Dítě může být smutné, úzkostlivé, ve stresu. Může se u něj vyskytnout pocit beznaděje, zavržení a někdy zcela neadekvátně i pocit viny.

Dlouhodobé důsledky

K těmto důsledkům musíme přičíst zejména citové strádání a vše, co bylo dítěti odepřeno jako nezastupitelná součást harmonického fyzického a psychického vývoje v procesu výchovy a socializace. K té patří také zdravé sebevědomí, osobní vitalita, životní optimismus, důvěra v člověka, víra v dobro a víra ve spravedlnost. Týrané dítě však naopak vykazuje neurotické příznaky úzkostlivosti, nedůvěřivosti, nedostatku koncentrace. V důsledku toho ve škole neprospívá (špatné školní výsledky), což je zpětně i motivem dalšího ponižování a ústrků. Často tyto děti chodí špatně oblečené, neupravené, zanedbané či dokonce podvyživené (Sekot, 2010, s. 75).

Pokud je dítě výrazněji zanedbáváno, nedochází u něho k odpovídajícímu rozvoji rozumových schopností a dítě se projevuje jako by bylo mentálně postižené. V těchto případech hovoříme o tzv. „pseudooligofrenii“ (oligofrenie sociálního původu), neboť se stav dítěte, za předpokladu, že bude umístěno do dobrého výchovného prostředí, může zlepšit. Do jaké míry lze takové opožďení napravit závisí na věku, vrozených dispozicích dítěte, jeho zdravotním stavu a době, po kterou bylo vystaveno negativnímu působení původní rodiny. Obecně však lze říci, že čím déle žije dítě ve špatném prostředí, tím hlubší je stupeň opožďení vývoje. (Vágnerová, 1996a, s. 25-26)

V diagnostice dětí ze sociálně problematických, dysfunkčních rodin se někdy projevuje tendence posuzovat tyto děti hůře, než odpovídá jejich skutečným dispozicím. Důvodem je to, že v takových rodinách bývá zpravidla horší životospráva matky v těhotenství, horší péče o kojence, i horší genetická dispozice. Přesto i tak nelze bez spolehlivého psychologického vyšetření ani takové děti označit jako oligofrenní. (Koluchová, 1987, s. 23). Na následující kazuistice je možné přiblížit si problém oligofrenie sociálního původu na vývoji jednovaječných dvojčat, která žila v naprosto nevhodném rodinném prostředí a následně jejich pokroky po umístění do podnětného prostředí.

Od roku 1967 byla podrobně sledována jednovaječná dvojčata, jejichž matka zemřela brzy po porodu a děti byly dány do kojeneckého ústavu. Dle záznamů z kojeneckého ústavu byl jejich somatický i psychický vývoj až do 11 měsíců přiměřený věku. V 11 měsících si otec vyžádal do své péče s tím, že se o ně bude starat sestra. Poté se otec oženil a chlapci byli kratší dobu v dětském domově, do doby, než si otec zařídil nové bydlení. V nově založené rodině byly ještě dvě vlastní sestry dvojčat a dále chlapec a děvče nevlastní matky, celkem tedy 6 dětí. Nejstarší dítě bylo devítileté. Manželé koupili domek na předměstí malého města, kde je nikdo neznal. Další osud dvojčat bylo možné rekonstruovat teprve po jejich „objevení“ na podzim roku 1967. Celou dobu (pět a půl roku) žila dvojčata ve své rodině absurdním způsobem. O existenci dětí někteří sousedé vůbec nevěděli, jiní jen tušili, že v rodině mimo čtyř starších dětí žijí i další děti, nikdy je však neviděly. Až při soudním jednání nejbližší sousedé uvedli, že často slyšeli divné, nelidské skřeky, podobné vytí, které se ozývaly ze sklepní místnosti na dvoře. Jednou byl také otec spatřen, jak surově bije děti

gumovou hadicí, až zůstaly ležet na zemi. Sousedé však nijak nezasahovali, neboť se nechtěli dostat do konfliktu s nevlastní matkou dětí, která byla známa jako útočná a sobecká. Otec dětí se jevil jako osobnost s podprůměrným intelektem, pasivní, nevýrazný. Ústřední postavou celé rodiny a životního dramatu dvojčat byla nevlastní matka. Po příchodu chlapců do rodiny rozhodla, že jim dá pouze najíst, ostatní péči měl převzít otec. Chlapci žili o samotě v nevytápěné místnosti, izolováni od vnějšího světa, nevycházeli ven a často byli na dlouhou dobu zavírání do sklepa a krutě bití. Starší sourozenci nesměli s dvojčaty mluvit ani si s nimi hrát. Chlapci celé dny sedávali u stolečku, na němž byly kostky (jinou hračku neměli). Děti strádaly v rodině nejen po stránce psychické, ale i somatické. Byl to zejména nedostatek vhodné stravy, nedostatek pohybu na čerstvém vzduchu a na slunci. Koncem roku 1967 byli oba chlapci odebráni z rodiny tři měsíce poté, kdy se o ně začaly příslušné instituce zajímat, čemuž však matka velmi bránila. Po odebrání z rodiny byly obě děti hospitalizovány pro těžkou křivici na ortopedické klinice, psychologicky byly vyšetřovány na klinice psychiatrické. Ještě půl roku po odnětí z rodiny se mezi sebou dorozumívaly mimikou a gestikulací podobně jako mladší batolata. Byla mezi nimi patrná silná citová vazba, která se zřejmě vytvořila vlivem společného soužití ve stálém ohrožení a útlaku. Postupně se však objevovala snaha opakovat po dospělém nejdříve jen jedno slovo při nepřesné a velmi obtížné artikulaci. Děti postupně poznávaly běžné hračky a jejich hra se během pobytu na klinice dostala na úroveň starších batolat. V osmi letech se jejich mentální věk pohyboval kolem čtyř roků. **Foniatrický nález mezi jejich osmým a devátým rokem vylučoval možnost vývoje normální řeči. Na základě toho byl vyvozen závěr, že chlapci nebudou schopni dosáhnout v životě samostatného postavení a budou v podstatě vyřazeni ze společnosti normálních lidí. Obdobně vyznívaly i závěry pediatrické, dle nichž deprivace poškodila děti nenapravitelně a kritický věk pro zdárný vývoj řeči pominul.** V důsledku toho se perspektiva základní školy zcela vylučovala, o zvláštní se uvažovalo jen jako o málo pravděpodobné. I když v dětském domově měly obě děti velmi dobrou a na ústavní poměry maximálně individualizovanou péči, nemohlo být ponechání v ústavní péči definitivním řešením jejich osudu. O dvojčata se sice hlásilo hodně rodin, mnohé však byly již při prvních návštěvách v domově odrazeny jejich málo vyvinutou, huhňavou řečí, malým vzrůstem i předpokládanou potřebou zvláštní školy a logopedické péče. I když se při výběru pěstounů obvykle preferuje úplná rodina, byla pro dvojčata nakonec vybrána

neprovdaná žena středního věku, inteligentní, s dlouholetými zkušenostmi s výchovou dětí ve své širší rodině. Po sedmnáctiletém sledování bylo možné tento pěstounský svazek hodnotit jako vynikající. K nové rodině se u chlapců snadno vytvářel vztah sounáležitosti, ale pocit jistoty a společné budoucnosti byl občas narušen obavami, aby nemuseli znovu někam pryč. K prožité deprivaci situaci se chlapci asi do 17 roků neradi vraceli. Aniž by jim však byla připomínána minulost, začali občas hovořit o prožitých útrapách ve sdílné chvíli se svou matkou i při psychologickém vyšetření. Vzpomínali, jak mívali hlad a žízeň, pamatovali si jména sourozenců, se kterými nesměli mluvit a vídali je jen zřídka. O otci nemluvili zpočátku vůbec, nevlastní matku neoznačovali jinak než "ta zlá paní". Často je bila po hlavě vařečkou, až ji zlomila. Důkazem toho a asi i jiného bití byly jizvy ve vlasech. Také je často zanesla do sklepa, tam je bila a hodila jim peřinu přes hlavu, aby nebylo slyšet, jak křičí. Věděli, že tam budou dlouho ve tmě a v zimě zavření. Strach ze tmy u chlapců ještě dlouho přetrvával. Obě děti začaly navštěvovat nejprve zvláštní školu, ale hned po prázdninách přestoupily do druhého ročníku základní školy. Až do čtvrté třídy měly výborný prospěch, obvykle jen dvojku z českého jazyka. Během čtvrté třídy oba chlapci zvládli i učivo páté třídy, po prázdninách vykonali postupovou zkoušku a nastoupili hned po šesté třídy. Tím se věkový rozdíl od jejich spolužáků snížil průměrně na rok a půl. V kolektivu byli vždy hodnoceni jako velmi skromní, obětaví, kamarádští a ochotní pomoci. Z podrobných záznamů psychologických a lékařských vyplývá, že se dvojčata lišila somaticky i psychicky hned po odnětí z rodiny. Po odnětí z rodiny první dvojče vážilo 17 kg a měřilo 104 cm. Druhé dvojče pouze 15 kg a měřilo 102 cm. Jejich intelekt se v pěstounské rodině postupně vyvíjel, takže v 18 letech první dvojče dosáhlo IQ 114 (v 9 letech to bylo 82) a druhé dvojče 112 (v 9 letech 73). **Oba získali úplné středoškolské vzdělání ukončené maturitou.** Jeden z nich pracuje jako mistr odborné výchovy, druhý je technik se zaměřením na počítače. Pokud jde o somatický vývoj, **oba jsou štíhlé a vysoké postavy, měří přes 180 cm, obratní, zruční, mají dobře vyvinutou jemnou i hrubou motoriku.** Osobnost obou je harmonicky utvářena, vřelé citové vazby mezi nimi a pěstounkou přetrvávají. Zatímco jeden z bratrů žije stále s pěstounkou, druhý se oženil a s manželkou plánují založení rodiny (Koluchová, 1987, s.70-78).

Švancara k sociální oligofrenii dále dodává, že pokud dojde k zanedbání péče ve smyslu výchovy a neadekvátních podmínek prostředí, které neposkytuje potřebné vývojové stimuly, dochází k opoždění celého procesu socializace chování a nedostatečnému rozvoji rozumových schopností. „*Jde o pseudodebilitu, která se při intenzivní péči postupně vyrovnává*“ (Švancara, 1982, s. 91).

Projevy zanedbávání

Zanedbávané děti nemají dostatečnou slovní zásobu, spouště sdělení dobře nerozumí. V závislosti na nedostatku potřebných představ a pojmů stagnuje vývoj myšlení, zejména ve své verbální složce. Dětem chybí běžné hygienické a sociální návyky, které je nikdo neučil. Jejich sociální adaptace bývá často nápadná, odlišná od běžných projevů dětí stejného věku, neboť vychází ze spontánního projevu a neřídí se běžnými normami chování, které tyto děti neměly možnost si osvojit. Nezřídka se jako obrana v situacích, kdy si dítě „neví rady“ projevují negativisticky a agresivními výbuchy.

Oproti pravé oligofrenii svědčí zachování některých schopností, zejména pohybových a také nápadné zrychlení vývojové dynamiky při zlepšení výchovného prostředí. Míra dosažitelného zlepšení je, jak už bylo řečeno výše, individuálně různá a závisí zejména na vrozených dispozicích dítěte a době, po kterou bylo výchovně zanedbáváno, takže se nemohlo přiměřeně rozvíjet (Vágnerová, 1996a, s. 26-27).

Dle Kohoutka se sociální zanedbanost projevuje např.:

- dítě má malou slovní zásobu,
- má potíže s učením,
- má výukové potíže, i když je rozumově normálně nadané,
- poruchy ve vývoji řeči,
- dostatečně nepečuje o svůj zevnějšek,
- trpí nedostatky v osobní hygieně (zápach, nečistota),
- má nepořádek v osobních věcech,
- neplní své povinnosti bez pobízení,
- nedovede vyvinout patřičné úsilí a setrvat v něm (Kohoutek, 2005, s.37).

Pokud by těmto dětem byla v rodině věnována větší péče, jejich celková výkonnost by mohla být lepší. Problémem však často bývá skutečnost, že právě rodina zanedbaných dětí bývá často primitivní, málo psychosociálně a kulturně podnětná, defektní (vyskytuje se v ní alkoholismus, drogy, duševní choroba, aj.) a výchovně pravidelně nedostačující (Kohoutek, 2005, s. 37).

Disociální vývoj osobnosti

U dítěte se může vyskytovat např. nadměrná lhavost, podvádění, krádeže, drzost, vulgární vyjadřování, hrubost, negativismus vůči autoritám, ztráta zájmu o školu a výuku, záškoláctví, toulavost, vedení spolužáků k odporu proti učiteli, nežádoucí hodnotová orientace, tetování, kouření, pití alkoholických nápojů, užívání drog, agresivita, trápení zvířat, ničení věcí, apod. (Kohoutek, 2002, s. 302).

Mezi projevy disharmonického vývoje osobnosti patří zejména:

- poruchy v sociálních vztazích, obtížné začleňování do kolektivu
- podivínskost, egocentričnost
- impulzivita
- snadno upadá do afektu vzteku
- vztahovačnost
- nedostatek soucitu
- přemoudřelost, plané mudrování
- při známkování dělá scény
- je negativistické, apod. (Kohoutek, 1998, s. 13)

Týrané děti bývají spíše pasivní až apatické, nedovedou se radovat ze hry, nevyjadřují nespokojenost ani bolest a celkově málo dávají najevo své pocity. Jiné děti jsou naopak již v batolecím věku silně agresivní – tuto agresivitu projevují buď otevřeně a přímo, nebo jsou spíše pasivní, ale s častými náhlými agresivními projevy, které mnohdy nejsou vyprovokovány žádným zřetelným podnětem. Častý je také neklid, úzkostné soustředění na okolí („ztuhlá ostražitost“) a současně „pseudodospělé“, ochranné chování vůči mladším. Hra dětí, které jsou týrané, je zřetelně dezorganizovaná a bez cíle (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 290).

„Následky pasivního zanedbávání se stupňují s věkem – zhoršuje se školní prospěch, narůstá počet kázeňských přestupků“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 291).

Následky emoční deprivace spočívají zejména ve schopnosti navazovat hlubší citové vztahy. V extrémních případech může zřejmě vývoj směřovat až k těžké poruše osobnosti. *„Jednotný klinický obraz citově a sociálně deprivovaného dítěte však neexistuje – na větších vzorcích dětí je možné popsat několik typů: děti sociálně hyperaktivní, děti provokující, utlumené, ale i poměrně dobře přizpůsobené“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 291-292).*

Poruchy chování

Základním rysem poruch je chování, kterým jsou v různé míře, opakovaně a dlouhodobě (tj. alespoň 6 měsíců) narušovány sociální normy. Nejde o následky duševních poruch či onemocnění, ale o odchylky v osobnostním vývoji dítěte. Tyto poruchy si můžeme rozdělit na dvě formy a to neagresivní poruchy chování (tj. že dochází k porušování sociálních norem, ale není spojeno s agresivitou, příkladem je lhaní) a agresivní poruchy chování (tj. ty, kdy dochází k násilnému porušování sociálních norem omezování ostatních osob). Obě formy se mohou vzájemně kombinovat. (Arabadžiev, 2008, <http://sikana.i-extra.net/poruchy-chovani/>)

Poruchy chování se mohou projevovat v následujících oblastech:

a) Krádeže páchané dětmi

Krádež si můžeme definovat jako společensky nežádoucí činnost, ve které jde o odcizení cizího majetku bez vědomí majitele. Má mnoho podob – od podvodů, vylákání až po loupež. V praxi se setkáváme s několika motivy, které vedou dítě ke krádeži. Může to být jak z důvodu nedostatečného ovládnutí se (dítěti se to prostě líbí, tak si to vzalo), přes snahu obohatit se, či krádež jako podmínka pro vstup do party, apod. (Kraus, Hroncová, 2010, s. 296-297). Pro potřebu diplomové práce se však nutně

upozornit na krádeže, které jsou prováděny s vědomím rodičů či dokonce rodič dítě ke krádeži navádí.

„Krádež nemusí být považována určitou subkulturou za závažnější přestupek, a z toho vyplývá i postoj dětí z takové skupiny. Případné potrestání nepovažují za spravedlivé a nemají ani větší pocit viny nebo hanby, když jsou při krádeži přistiženy. Nemyslí si, že by byl jejich čin příliš špatný, protože normy rodinného prostředí jej tolerují“ (Vágnerová, 2002, s. 282).

Navádění dětí ke krádežím

Typické, pro tento druh krádeží je to, že děti jsou už od dětství naváděny rodiči ke krádežím. Často je právě rodiči cvičí v technikách krádeže. Pokud jsou pak děti při krádeži přistižuté, zpravidla tají, kdo je na krádež navedl (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 297).

b) Záškoláctví

Jedná se o stav, kdy žák úmyslně vynechává školní docházku. Nechodí na vyučování a to často i bez vědomí rodičů. Jedná se o výchovné problémové chování, které není v souladu s přijatými normami a zvykem společnosti. Společným jmenovatelem záškoláctví je narušená výchova, patologické sociální prostředí, případně narušené sociální a mravní chování (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 292 – 293).

Rodinné prostředí se na příčině záškoláctví podílí v případě, že rodič není pro dítě pozitivním vzorem a sám má neodpovědný přístup k povinnostem. Takový rodič zpravidla nevede k plnění povinností ani dítě. Velmi často se jedná o rodiče, u kterých se objevují patologické rysy v chování. Dalším rodinný problém, který může vést k záškoláctví je styl výchovy. Jedná se zejména o autoritativní výchovný styl, při němž se neplnění požadavků (plnění nejen školních povinností) přísně trestá. Při tomto výchovném stylu se nezřídkou uplatňují fyzické tresty. Dítě vyrůstající v rodině, kde je uplatňován autoritativní výchovný styl hledá únikové možnosti, kdy jednou z nich je i vynechání vyučování. Za problematický lze z hlediska záškoláctví spatřovat i liberální výchovný styl, který je v podstatě výsledkem nezájmu rodiče o dítě. Nezajímá ho, kde

a jak dítě tráví svůj volný čas. Dítě má volnost rozhodování a nikdo ho nekontroluje, můžeme říct, že je ponecháno samo sobě. V neposlední řadě nesmíme opomíjet rodiny s nízkou sociálně-kulturní úrovní, kde se mohou vyskytovat problémy v souvislosti s tím, že dítě nemá uspokojeny základní potřeby (výživa, oblečení, apod.), což může být příčinou toho, že dítě není ve škole (Kraus, Hroncová a kol., 2010, s. 294).

c) Útěky z domova, toulání

Jsou podobnou, závažnější variantou únikového jednání, v tomto případě z rodinného prostředí. Motivem je často touha po dobrodružství, jindy snaha uniknout výchovným zásahům. Existují různé formy útěků, které mají odlišný projev, ale i různou motivaci.

Impulsivní útěky jsou zkratkovitou reakcí na nepříjemnou situaci doma či ve škole, kterou dítě jiným způsobem nezvládlo. Smysl takového jednání může být v úniku před negativním prožitkem.

Plánované a připravované útěky vyplývají obvykle z chronických problémů a mívají přesný cíl, tj. osobu, ke které dítě uteče a u níž hledá ochranu v subjektivně neúnosné situaci. Dítě se obvykle nechce vrátit a dalo by přednost možnosti zůstat v novém prostředí.

Opakované útěky lze považovat za stereotypní reakci na chronický konflikt. Bývá projevem závažnější odchylky jak v chování rodiny, tak osobnosti dítěte. S touto formou útěku se můžeme setkat např. v případě nedostatečného citového vztahu rodičů a dítěte, při rozvrácení rodiny či špatné rodinné atmosféře, která dítěti nepřináší nic pozitivního (Arabadžiev, 2008, <http://sikana.i-extra.net/poruchy-chovani/>).

d) Agresivita u dětí

S agresivním chováním se setkáváme zvláště u těch dětí, které neměly možnost vytvořit si uspokojivé a stabilní vztahy k určité osobě. Důsledkem této nepříznivé situace pro dítě spočívá v tom, že se nenaučí pro svůj budoucí život navazovat jakékoliv významné mezilidské vztahy, že na projevenou náklonnost odpovídá nedůvěrou, nezájmem či hostilitou. Nereaguje na pochvalu, ani na trest, chybí mu základ pro vývoj morálního chování. V předškolním věku můžeme u těchto dětí pozorovat sklon k otevřené nebo skryté agresivitě. U jiných se neuspokojená touha po lásce může uskutečňovat i prostřednictvím drobných krádeží, aby si získaly oblibu. Zpravidla však bývají nedůvěřivé a podezřívavé. Ve školním prostředí se mohou projevovat zjevně rebelantskými postoji a chováním, jiné však mohou nejružnějšími zastřenými manévry odmítat spolupráci (Koudelková, 1995, s. 95).

Koudelková uvádí, že citová deprivace v raném věku dítěte, nepřiměřené výchovné působení na dítě v jeho pozdějším věku, zejména v otázce disciplinování a dohledu nad ním jsou předpokladem, že se u dítěte rozvine psychopatie (Koudelková, 1995, s. 97).

V oblasti rodičovské striktnosti je nutné rozlišovat, zda jde o striktní vyžadování disciplíny nebo o tvrdé tělesné tresty. Nahodilá rodičovská krutost nebo přísný trest zpravidla neslouží k žádným výchovným účelům a vyjadřují spíše nezájem vychovatele o dítě. Na druhé straně však tvrdý trest za určitý přestupek může vyjadřovat zájem a schopnost rodičů vynaložit vůči dítěti svou autoritu. Rovněž je nesprávné zaměňovat chladného a přísného rodiče za zavrhujiícího, neboť svým přísným dohledem na chování dítěte může vyjadřovat zájem o jeho rozvoj (Koudelková, 1995, s. 98).

3.3. Dílčí závěr

Asociálním chováním rozumíme nespolečenské chování jednotlivců, které může mít různé příčiny. Buďto souvisí přímo s charakterovými vlastnostmi osobnosti nebo vznikají jako následek určitých zkušeností. Takové rodiny, ve kterých se projevují prvky asociálního chování, mívají odlišné hodnoty, než sdílí ostatní společnost. Rodiče dětí z asociálních rodin zpravidla staví své vlastní zájmy a potřeby před výchovu a péči

o děti. A aniž by si to možná uvědomovali, poskytují svým dětem modely patologického jednání, čímž se zvyšuje možnost, že si děti tyto společensky nežádoucí postoje osvojí. Ovšem je nutné zdůraznit, že osvojování si určitých vlastností není až tak jednoduché a že určitá vlastnost rodičů nutně neznamená projevení se této vlastnosti u dítěte. V některých rodinách se naopak můžeme setkat s tzv. mechanismem paradoxní identifikace, který spočívá v tom, že dítě si úmyslně vytváří opačné vlastnosti, než jaké vidí u svých rodičů.

Patologie rodinného prostředí může spočívat jak ve výchově dětí v neúplných rodinách, tak v rodinách, kde dochází ke zneužívání návykových látek či v rodinách, kde se vyskytují prvky agresivního chování. Jak uvádí Sekot, má asociální rodinné prostředí na dítě jak aktuální dopad, spočívající v jeho aktuálním prožívání (např. strachu, strádání, trpící pocitu beznaděje), tak také dlouhodobé důsledky, kde se vliv tohoto prostředí podepisuje na celkové osobnosti dítěte (může se projevovat např. nízkým sebevědomím, nedůvěře, chování, špatným školním prospěchem, apod.).

V případech, kdy je dítě výrazněji zanedbáváno, nedochází u něj k odpovídajícímu rozvoji rozumových schopností a dítě se poté projevuje jako by bylo mentálně postižené. Jedná se o tzv. pseudooligofrenii, která může být při zlepšení výchovného prostředí v určitých případech zcela odstraněna.

Uvedená kapitola se dále věnovala nejčastějším poruchám chování, které se mohou u dětí, kterým není věnována dostatečná péče ze strany rodičů projevit. Tyto poruchy si můžeme rozdělit na agresivní a neagresivní poruchy chování. Zatímco neagresivní představují mírnější formu, např. v podobě lhaní, zatajování, agresivní porucha chování již představuje násilné porušování sociálních norem (šikana, agrese). Poruchy chování se mohou objevovat ve formě krádeží, záškoláctví, útěků z domova, agresivitě dětí.

4. VZTAH SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY K PROBLEMATICE ASOCIÁLNÍCH RODIN

4.1. Sociální pedagogika

Obecně lze říci, že předmětem sociální pedagogiky jsou sociální aspekty výchovy a vývoje osobnosti. Orientuje se na výchovu, která zasahuje do procesu socializace, především u ohrožených a sociálně znevýhodněných skupin dětí a mládeže, ale také i dospělých osob. Rodině pomáhá řešit krizové situace a předcházet vzniku dysfunkčních procesů (Kraus, 2008, s. 49).

Zaměření sociální pedagogiky:

- a) k objektu výchovy – přičemž zdůrazňuje působení na celé sociální skupiny (profesní, politické, zájmové, apod.),
- b) k formám a podmínkám výchovy – zabývá se zejména výchovou v mimoškolních institucích včetně rodiny, všímá si role lokálního prostředí,
- c) k cílům výchovy – zdůrazňuje demokratizaci výchovy, společenské potřeby, orientuje se na spolupráci,
- d) k metodám výchovy – dává přednost nepřímým výchovným postupům,
- e) ve smyslu sociální pomoci – pojem sociální chápe ve smyslu solidarity s těmi, kteří se dostali do znevýhodněné situace a to jak z důvodů ekonomických, zdravotních, apod. (Kraus, 2008, s. 40).

Mezi úkoly sociální pedagogiky patří:

- popisování a analyzování prostředí, které člověka obklopuje, zachycovat jeho proměnlivost a také vliv na člověka;
- zkoumání, jak poskytovat pomoc při adaptaci na stále náročnější životní podmínky a to zejména těm, kteří se projevují rizikovým chováním;
- zajímat se o globální problémy společnosti (např. generační, multikulturální, ekologické, apod.);
- přispívat k utváření zdravého životního stylu (zejména nabídkou hodnotného využívání volného času, programů zaměřených na prevenci, rozvoj správné

komunikace a orientace v mezilidských vztazích, na zvládnání náročných životních situací);

- rozpracovat formy a specifické metody sociálně výchovné činnosti;
- vyvíjet maximální snahu o uplatnění poznatků v praxi a to jednak v rámci profese sociálního pedagoga, tak i při působení dalších výchovných pracovníků (Kraus, 2008, s. 49-50).

„V sociální pedagogice platí více než v kterékoli jiné pedagogické disciplíně, že její cíle se mění se změnami společnosti v konkrétním čase a na konkrétním území“ (Přadka, 2004, s. 16).

4.2. Socializace

Socializace je postupné začleňování jedince do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace. Nejdříve se tak děje v nukleární rodině, následně ve škole, zájmových činnostech, apod. Součástí socializace je přijetí základních etických a právních norem společnosti. V případech, kdy se u jedince nerozvine v plné míře svědomí a autonomní morálka, hovoříme o defektní socializaci, jejíž vznik je připisován zejména vlivům prostředí (Hartl, Hartlová, 2004, s. 548).

Dítě se vždy rodí do určitého sociálního prostředí, nerodí se však jako bytost sociální – tou se stává v procesu působení prostředí a výchovy. Tento proces má zajistit optimální rozvoj osobnosti. Nemá-li však dítě některé základní genotypické dispozice pro vývoj žádoucích vlastností osobnosti, nebo působí-li na dítě prostředí a výchova v omezujícím nebo negativním směru, vede to k narušení harmonického vývoje osobnosti. Nerovnoměrný vývoj jednotlivých složek osobnosti má poté odraz v poruchách jeho činnosti, ve vztahu k hodnotám a v utváření vztahu k druhým lidem, případně ke společnosti jako celku (Švancara, 1982, s. 57).

Jak uvádí Kraus, socializací rozumíme postupné začleňování se do života dané společnosti, tedy proces, v němž se učíme, jak v dané společnosti žít. Probíhá po celý život a odehrává se vždy v nějakém prostředí. V primární socializaci je rozhodujícím činitelem rodina, která uvádí dítě do příslušného kulturního prostředí a učí je orientaci

v tomto prostředí. Proces socializace vede k osvojování si určitých sociálních rolí, tj. způsobů chování, které sociální okolí očekává na základě věku, pohlaví a společenského statusu (Kraus, 2008, s. 59-60). Nakonečný k socializaci dále uvádí, že se v podstatě jedná o proces učení a to zejména sociální, neboť se uskutečňuje od nejranějšího věku dítěte v jeho stycích se sociálním okolím, zpravidla v interakci dítěte a rodičů jako sbírání a využívání získaných zkušeností z interakcí s nimi. Toto učení je přitom ovlivňováno vrozenou konstitucí individua, jeho specificky lidskými druhovými vlohami a dědičností (Nakonečný, 2009, s. 101).

4.3. Činitelé působící na formování osobnosti

Vnitřní biologické podmínky	Vlivy prostředí	Učení a činnosti
vrozené předpoklady organismu	přírodní klimatické podmínky	učení ve škole
vlivy působící na plod v průběhu těhotenství	sociální prostředí: rodina, škola, vrstevníci, spolupracovníci	učení v širším slova smyslu
vlivy působící v průběhu porodu	změny životního prostředí	hra
-	kvalita životního prostředí	běžné činnosti denního života
-	společnost	zaměstnání
-	kulturní a informační instituce	zájmová činnost

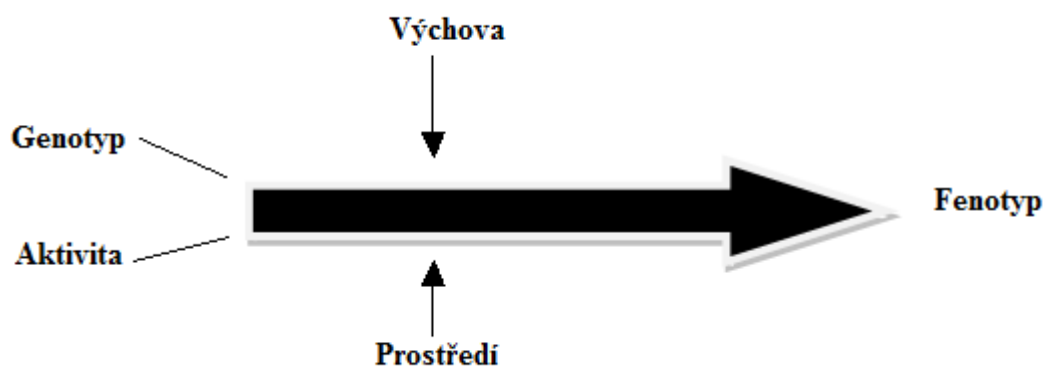
(Rozsypalová, Čechová, Mellanová, 2003, s. 39)

Za základní podmínky pro úspěšnou socializaci dítěte bývají považovány:

- přiměřeně podnětné prostředí odpovídající individuálním potřebám dítěte,
- přiměřená interakce a komunikace v rodině,
- přiměřené opětování náklonnosti a lásky dítěte rodinou,
- přiměřené uznání dítěte,
- adekvátní respektování dítěte jako samostatné bytosti (Kohoutek, 2001, s.102).

Socializace však může probíhat v prostředích různé kvality. Vlivem nepříznivých a z hlediska optimálního rozvoje osobnosti nežádoucích podnětů se někdy jednání a chování osob začne odchylovat od obecně uznávaných norem. V tomto případě mluvíme o deviantní socializaci, nebo-li **desocializaci**. Proces, při němž se snažíme o nápravu a postupný návrat člověka do normálního života, označujeme pojmem resocializace (Kraus, 2008, s. 60).

„Socializace se účastní různí činitelé. Následující schéma ukazuje, že jde o genotyp (soubor vlastností, které člověk získává v okamžiku početí), případně o vrozené dispozice (zahrnutí změny v prenatálním údobí vývoje) včetně jisté míry přirozené aktivity, dále o veškeré vlivy prostředí a samozřejmě o výchovu. Vyústěním je fenotyp (soubor znaků, jimiž se jedinec projevuje v daném stádiu svého vývoje)“ (Kraus, 2008, s.64).

Obr. viz. Kraus, 2008, s. 64

Sociální pedagogika ukazuje právě na souvislosti výchovy s podmínkami, v nichž socializace probíhá. Výchova je dynamickým procesem vědomé a řízené socializace a zahrnuje všechny činnosti, které člověka formují pro život v konkrétní společnosti. Jak uvádí prof. Kraus: *„Člověk je do světa vržen, místo ani čas si sám nevybírá.“* Výchovná činnost se poté jeví jako proces zespolečňování člověka záměrným ovlivňováním v souladu s danými kulturně-společenskými podmínkami v dané době. Na základě výše uvedeného tedy můžeme říci, že výchova je řídicí proces, kterým chceme průběh socializace usměrnit tak, aby byl v souladu s výchovnými cíli (Kraus, 2008, s. 64-65).

Jak uvádí Vágnerová, pod vlivem vnějších podmínek života se určitým způsobem projeví dědičné předpoklady, dané organismu ve formě genotypu. Vývojovým procesem vzniká individuálně typický organismus jedince, z psychologického hlediska osobnost s jejími charakteristickými projevy, který je označován jako fenotyp. Fenotyp potom lze pojímat jako konkrétní realizaci určitého genotypu v určitém prostředí (Vágnerová, 1996b, s. 5).

„Genotyp, jako soubor dědičných předpokladů, představuje většinou pouze dispozice k rozvoji určitých projevů. Jejich konkrétní projev je závislý na kvantitě a kvalitě stimulů vnějšího prostředí“ (Vágnerová, 1996b, s. 5). Špatné a nedůsledné metody výchovy v rodině mohou vést ke ztrátě přirozené autority rodiče a dítě tak snáze podlehne vnějším vlivům prostředí (Kraus, Hroncová, 2010, s. 96).

4.4. Dílčí závěr

Sociální pedagogika, jako vědní obor transdisciplinární povahy, se zaměřuje na roli prostředí ve výchově. Z tohoto důvodu ani rodiny nesoucí prvky asociálního chování nemohou uniknout její pozornosti.

Zaměřuje se zejména na proces socializace, tedy začleňování osob do společnosti. Ta ovšem může probíhat v prostředích různé kvality. Vlivem nepříznivých a z hlediska optimálního rozvoje osobnosti nežádoucích podnětů se někdy jednání a chování osob začne odchylovat od obecně uznávaných norem. V těchto případech mluvíme o deviantní socializaci. Cílem sociální pedagogiky je potom pomáhat řešit vyvstalé problémy, ale také předcházení vlivům tohoto působení.

Činiteli působícími na formování osobnosti jsou jednak vnitřní biologické podmínky (vrozené předpoklady organismu, apod.), vlivy prostředí (vliv rodiny, vrstevníků, kvalita životního prostředí, apod.), a dále učení a činnosti (zájmová činnost, učení ve škole, apod.). Sociální pedagogika ukazuje právě na souvislosti výchovy s podmínkami, v nichž socializace probíhá. Výchova je dynamickým procesem vědomé a řízené socializace a zahrnuje všechny činnosti, které člověka formují pro život v konkrétní společnosti.

5. EMPIRICKÁ ČÁST

5.1. Cíl výzkumu a stanovení výzkumných otázek

Tato část diplomové práce na téma: „Asociální rodinné prostředí a jeho vliv na děti a mladistvé“ byla zaměřena na analýzu spisové dokumentace na Městském úřadě Slavkov u Brna, odboru sociálních věcí. **Cílem výzkumu bylo posouzení a zachycení toho, jaký vliv má asociálního rodinného prostředí na děti či mladistvé žijící v těchto rodinách.** K dispozici mi byly předloženy spisy rodin, ve kterých se na straně rodičů projevovaly prvky asociálního chování, jako je alkoholismus, násilí a to nejen mezi rodiči, ale i vůči dětem, dlouhodobá nezaměstnanost rodičů, špatná bytová situace rodin, či rozvod manželů. Předložené spisy byly vybrány zcela náhodně, jednalo se o aktivní spisy rodin, v nichž vyrůstají děti a mladiství. Jedinou podmínkou byla nutnost, aby rodina měla minimálně dvě děti a v rámci vlastního výzkumného šetření mohl být porovnán vliv stejného asociálního rodinného prostředí na sourozence navzájem.

V rámci této části diplomové práce jsem stanovila celkem 4 výzkumné otázky, na které se v závěru praktické části diplomové práce pokusím odpovědět.

Výzkumná otázka č. 1:

Co je příčinou asociálního rodinného prostředí?

Výzkumná otázka č. 2:

Které děti jsou asociálním rodinným prostředím ve svém vývoji nejvíce ohroženy?

Výzkumná otázka č. 3:

Jakým způsobem ovlivňuje asociální rodinné prostředí sourozence navzájem?

Výzkumná otázka č. 4:

Jaké má asociální rodinné prostředí dopad na děti žijící právě v těchto rodinách?

Pro lepší přehlednost a snad i orientaci v jednotlivých případových studiích jsem se snažila každou rodinu popsat z jednotlivých hledisek. Jednalo se zejména o základní informace o rodině, tj. rodičích a dětech, dále popis bytové a ekonomické situace jednotlivých rodin, výchovné prostředí v těchto rodinách a na dopad tohoto prostředí na děti.

5.2. Případové studie

Případová studie č. 1:

1. Základní informace o rodině

Otec, nar. 1975 – zemřel

Matka, nar. 1982, ukončené střední škola, rodinný stav: vdova

Syn Adam, nar. 2004, žák základní školy,

Syn Michal, nar. 2006, mateřská škola.

Po smrti otce se **matka** psychicky zhroutila, měla **problémy s alkoholem**, **pokusila se o sebevraždu** a léčila se v psychiatrické léčebně. V současné době je v péči psychiatrické ambulance. Často navštěvuje místní pohostinství i bary, kde požívá v nadměrné míře alkohol, zdržuje se zde až do ranních hodin. Chlapci byli rozhodnutím soudu svěřeni do péče jiné osobě.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Matka žije s dětmi v pronajatém bytě o velikosti 3+1, ze kterého se však pro dlouhodobé **neplacení nájmu** musí vystěhovat. Děti mají vlastní pokojíček. **Domácnost není udržována v čistotě.** Všude jsou rozházené věci, neumyté nádobí, v dětském pokoji hromady složeného i rozházeného oblečení.

Matka je dlouhodobě nezaměstnaná a jediný příjem rodiny tvoří pouze vdovský důchod. Matka má spoustu půjček, které není schopna splácet.

3. Výchovné prostředí v rodině

Matka požívá alkohol, zdržuje se do nočních hodin mimo domov. Pod vlivem alkoholu není schopna řádné péče o děti, projevuje se agresivně. I za přítomnosti sociálních pracovníků dala synovi facku.

4. Dopad situace na děti

Obě děti mají k matce i přes její nedostatky vřelý vztah. Starší ze synů se jí snaží omlouvat a krýt její odchody za alkoholem. I přesto uvádí, že je často trestá, bije, mračí

se na ně, nemá na ně čas a neustále se hádá s babičkou. Negativní hodnocení převažuje nad pozitivním.

Dle odborného vyšetření je matčin zájem o děti více na úrovni slov než činů. Z hlediska svých povahových vlastností, způsobu života, nekritičnosti k vlastním chybám je matka pro výchovu nezletilých synů naprosto nevhodná a proto byli oba rozhodnutím soudu svěřeni do péče tety (sestra matky).

Názor odborníků: Dle odborného vyšetření jsou nezletilí chlapci bez potíží, jsou klidní a komunikativní. V jejich vývoji nebyla shledána významnější disharmonie. K matce mají oba vřelý vztah (návštěvy cca 3x týdně).

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Matka nezvládla těžkou životní situaci (úmrť manžela) a žal řešila požíváním alkoholických nápojů. Nedostatek finančních prostředků řešila různými půjčkami, čímž se dostala do existenčních problémů a pro dlouhodobé neplacení nájmu se musela vystěhovat z bytu. Své trápení postavila před povinnost řádné péče a výchovy synů. I přesto, že chlapce fakticky ohrožovala (nechávala je samotné doma, fyzicky je trestala pod vlivem alkoholu), nezanechalo toto jednání (dle znaleckých posudků) na nezletilých žádné stopy. I přes negativní chování matky ji mají oba synové stále rádi. Dle dosavadního vývoje lze přepokládat, že chlapci budou ještě po nějakou dobu u své tety. Vzhledem k zájmu matky o styk se syny, jejich pravidelným návštěvám, kladnému citovému vztahu lze přepokládat, že se jednou vrátí k sobě.

Případová studie č. 2:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1973, má ukončené základní vzdělání, rodinný stav: svobodná.

Dcera, nar. 1995, ukončeno základní vzdělání

Syn, nar. 1998, žák základní školy

Jedná se o rodinu, kde matka sama pečuje o dvě nezletilé děti. Děti nemají společného otce. Ti jsou v rodných listech zapsáni, na společné domácnosti a výchově dětí se však nikdy ani jeden z otců nepodílel. Soudně stanovené výživné na děti ani jeden z otců neplatí. Dcera byla rozsudkem soudu svěřena do výchovy ke strýci (bratr matky) a syn byl umístěn na dobrovolný pobyt do SVP v Kelči a následně do Diagnostického ústavu.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žila v podnájmu v rodinném domku o velikosti 2+1. Pro dlouhodobé **neplacení nájemného byla rodina vystěhována**. Matka nyní žije u nového přítele, toto prostředí však neposkytuje vhodné podmínky pro výchovu dětí (nepořádek, byt zapáchá cigaretovým kouřem). Matka, i když na problém byla upozorněna, nemá zájem o nápravu. U strýce dětí (matčina bratra) jsou podmínky dostačující. Matka je **dlouhodobě nezaměstnaná**. Tohoto času není v pracovním a ani jiném obdobném poměru, není vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce a ani nepobírá dávky pomoci v hmotné nouzi. Bylo zjištěno, že nemá vyřízené osobní doklady – občanský průkaz, který potřebovala pro vyřízení sociálních dávek. Občanský průkaz ztratila před několika měsíci a neměla potřebu si jej opětovně vyřídit. Evidovat se na úřadě práce také odmítá. Jediný příjem rodiny je pouze příjem z nepravidelných brigád matky, který však nestačí ani na pokrytí základních potřeb rodiny. Ani jeden z otců výživné na děti neplatí.

3. Výchovné prostředí v rodině

Matka nezvládala výchovu obou dětí. Vedla zahálčivý život, aniž by si uvědomovala, že má k dětem určité povinnosti. Požívala **alkohol**, velmi často byla viděna v místních restauracích. O to, co dělají její děti ve volném čase, se nezajímala. S matkou bylo zahájeno přestupkové řízení a ani podáním trestního oznámení na ohrožování výchovy

mládeže se v rodině nic nezměnilo. Matka je dle slov psychologa **citově plochá**, upřednostňující jen své zájmy a požitky, nemá nastaveny základní normy, a tudíž není schopna plnohodnotně děti vychovávat.

4. Dopad situace na děti

Obě děti využily matčina nezájmu o ně a přestaly chodit do školy (nezletilá úplně a nezletilý jen občas). Orgán sociálně právní ochrany byl na zameškané hodiny upozorněn a dále mu bylo sděleno, že pokud nezletilý do školy přijde, není připraven na vyučování, lže, nemá vypracované domácí úkoly, nenosí svačiny a ve třídě začal krást. Dle odborného vyšetření je výchovně opomíjený, citově strádá z nedostatku vhodných citových a sociálních podnětů. Prakticky u něj nejsou uspokojovány ani jeho základní psychosociální potřeby a to zvláště ze strany matky. Kupodivu i prosti k ní má vřelý vztah – neustále má tendenci omlouvat její nedostatky. Díky matčina nezájmu, podílet se na nápravě potíží vzniklých u jejích dětí, rozhodoval o dalším osudu dětí soud. Nezletilá byla svěřena do péče ke strýci, mladší syn byl umístěn do Dětského diagnostického ústavu a později u něj byla nařízena ústavní výchova. Dle sdělení sociálních pracovníků se obě děti pod novým výchovným dohledem zlepšily.

Doporučení odborníků: dle psychologické zprávy byla nutná změna výchovného prostředí jak u nezletilé, tak u nezletilého. Obě děti nutně potřebovaly zásadní změnu ve výchově a ve svém vývoji, kterou jim současné prostředí nemohlo poskytnout.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Jak z výše uvedeného vyplynulo, asociální rodinné prostředí mělo negativní vliv na obě vychovávané děti. Nejenže matka byla pro děti nevhodným příkladem, ale také se odmítala jakkoliv podílet na nápravě jejich dětí. Ty si zajisté matčin postoj dostatečně uvědomovali a z toho důvodu neměly sebemenší potřebu plnit si svoje povinnosti. V obou případech musel o dalším osudu dětí rozhodovat soud. Starší sestra byla svěřena do péče strýce, zatímco mladší syn byl umístěn do dětského domova. Dle pozdější dokumentace vyplynulo, že oběma dětem změna výchovného prostředí prospěla. Dle dosavadní situace lze přepokládat, že žádné z dětí se k matce již nevrátí. Tato skutečnost je jim však spíše ku prospěchu, než ke škodě, neboť matka o ně nemá sebemenší zájem.

Případová studie č. 3:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1977, střední odborné učiliště – prodavačka, rodinný stav: rozvedená.

Druh matky, nar. 1973, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: svobodný.

Syn David, nar. 1996, žák základní školy.

Dcera Andrea, nar. 2000, žákyně základní školy.

Syn Tomáš, nar. 2002, žák základní školy.

Dcera Sára, nar. 2004, žákyně základní školy.

Matka byla jedenkrát provdána za otce nejstaršího syna, se kterým se rozvedla, když byly Zdeňkovi 3 roky. Otec se od rozvodu na výchově syna nepodílí, soudem stanovené výživné neplatí. V současné době je ve výkonu trestu odnětí svobody. U nejstaršího syna (z prvního manželství) se vyskytují poruchy chování, byla u něj nařízena ústavní výchova.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žije ve vlastním rodinném domě o velikosti 3+1 v malé vesnici. **Bytová situace neodpovídá potřebám dětí.** V domě neteče teplá voda, kamna na topení jsou pouze v jedné místnosti. V domácnosti velký nepořádek, neumyté nádobí, špína a na zemi poházené různé věci. Děti mají pouze základní vybavení dětského pokoje, v mnoha případech jim **chybí základní pomůcky do školy.** Matka si není vědoma toho, že rodina má nějaké problémy. Sama uvádí, že vyrostla v ještě nuznějších podmínkách, než vyrůstají její děti a že se musela vždy sama o sebe postarat. Matka je zaměstnána jako prodavačka. Průměrný měsíční příjem činí cca 10 000,- Kč. Přítel je montážním dělníkem na stavbách. Průměrný měsíční příjem činí cca 15 000,- Kč. Převážná část platu se mu exekučně sráží. Rodina má značné **finanční problémy** a to na základě půjček, které uzavřeli.

3. Výchovné prostředí v rodině

Na výchově všech dětí se v podstatě podílí pouze matka (druh jezdí domů 1x za 14 dní a to pouze na 3 dny). Matka se z důvodu pracovního vytížení vrací domů až ve večerních hodinách. Z tohoto důvodu nezvládá ani základní věci, jako je obstarávání

domácnosti či příprava dětí do školy. **Matka nemá přehled o tom, jak tráví děti svůj volný čas.** Děti nenavštěvují žádný zájmový kroužek (i když by chtěly), neboť rodina na to nemá dostatek finančních prostředků.

4. Dopad situace na děti

U třech nejmladších dětí nemusel OSPOD řešit závažnější problémy. Závažné problémy se však objevily u nejstaršího syna Zdeňka. Dle sdělení třídní učitelky chodí často za školu, ve škole má neomluvené hodiny, po škole chodí provokativně s nezapálenou cigaretou, kouří, je sprostý, neplní zadané úkoly, nenosí školní pomůcky, je vulgární k učitelům a jedné z učitelek vyhrožoval zabitím. Situace se postupně zhoršovala i v domácnosti nezletilého. Matka jej popisuje jako nezvladatelného, agresivního k mladším sourozencům. Mladší sestru chytil za krk a ten ji pohmoždil. Na základě neúnosných výchovných potíží byl nezletilý umístěn do diagnostického ústavu, a později u něj byla nařízena ústavní výchova.

Doporučení odborníků: dle odborné zprávy se jeví výše popsané výchovné prostředí méně podnětné, až zanedbávající, chybí žádoucí mužský vzor. Matka výchovu čtyř dětí nezvládá, je nedůsledná. Vůči nejstaršímu synovi nebyly uplatňovány dostatečné užší citové vztahy, vzhledem k jeho výchovným problémům byl v rodině vsouván spíše do pozice outsidera. Nezletilý jednal dle naučených a již zafixovaných vzorců chování.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Děti vyrůstají v rámci svých možností a schopností. V důsledku toho, že je matka pracovně vytížena, v podstatě sama pečuje o více dětí, není schopna poskytnout žádnému z dětí takový individuální přístup, jaký by potřebovaly. Vše se tak odráží např. na školních výsledcích. Nastalá situace má nejvážnější dopad právě na nejstaršího syna, kterému není věnována v podstatě žádná rodičovská láska. Pozornost si tak „vynucuje“ nevhodným, často až nebezpečným způsobem chování. Situace se stala tak neúnosnou, že nezletilý byl umístěn do diagnostického ústavu. Budoucí prognóza v současné době není dobrá. Dle sdělení sociálních pracovníků v současné době nezletilý není s matkou v žádném kontaktu. Ta navíc s odstupem času uvádí, že je nakonec ráda, že má syna v ústavu, že se situace v domácnosti uklidnila. Syn se pravděpodobně do domácnosti již nevrátí.

Případová studie č. 4:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1978, ukončená střetí odborná škola, rodinný stav: svobodná

Otec, nar. 1971, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: svobodný

Dcera, nar. 1999, žákyně základní školy

Dcera, nar. 2004, žákyně základní školy

Otec je tohoto času ve výkonu trestu odnětí svobody – **domácí násilí v rodině**. Dle vyšetřování nebyla trestná činnost směřována vůči dětem (těm však často nadával a občas dostaly z důvodu neposlušnosti na zadek). U matky byl prokázán syndrom týrané osoby.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žije v rodinném domě o velikosti 4+1, který je ve vlastnictví otce. V domě nepořádek. V současné době je bytová potřeba v normě. Vzhledem k nehrazeným zálohám a poplatkům za vodné, stočné a plyn, lze očekávat, že se hygienické zázemí rodiny může zhoršit.

Otec ve výkonu trestu odnětí svobody. Zde není výdělečně činný.

Matka je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání na úřadu práce. Nárok na podporu v nezaměstnanosti nemá. Příjmem rodiny tvoří dávky pomoci v hmotné nouzi a příležitostné brigády matky. V současné době má **spoustu dluhů** a neuhrazené zálohy za energie (inkaso).

3. Výchovné prostředí v rodině

V domácnosti se pravidelně vyskytovalo násilí směřované od otce vůči matce. Oba rodiče pravidelně požívali nadměrné množství **alkoholu** a pro nezletilé děti nepředstavovali „správný“ rodičovský vzor. Obě děti musí striktně poslouchat příkazy rodičů, reagují pouze na pokyn.

4. Dopad situace na děti

Obě děti vykazují známky mírného opoždění ve vývoji. Dle psychologického vyšetření však netrpí syndromem týraného dítěte. Jsou dobře laděné, bez strachu z lidí, bez nepřiměřené závislosti na jiných osobách, neprojevují úzkost a nejsou vůči okolí agresivní a ani se nebojí kontaktu s lidmi. Domácí násilí v rodině se však více podepsalo na starší dívce, jejíž vývoj je neurotický – je neklidná, nesoustředěná. Následkem života v neklidném a konfliktním prostředí si navykla vypínat pozornost a až autisticky se vždy krátkodobě věnovat vlastnímu světu.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Jak z výše uvedeného vyplynulo, rodinné prostředí, v němž hrálo hlavní roli domácí násilí páchané otcem na matce, zanechalo na obou nezletilých dětech znatelné stopy. I když se u nich neprojevil syndrom týraného dítěte, jejich vývoj není optimální. Vážnější dopad domácího násilí směřovaného od otce k matce měl na nezletilou, u níž se projeví prvky až autistického chování, kdy vypíná svou pozornost a krátkodobě se věnuje svému vlastnímu světu. Prognóza dalšího vývoje dětí je nejistá. Na jedné straně v rodině již nevystupuje otec (násilník) způsobující nervové potíže dětí, na druhou stranu vyvstává další problém a to ten, že matka sama o sobě není schopna zabezpečit chod domácnosti a řádnou péči o děti. Bude zde zapotřebí intenzivní péče sociálních pracovníků, které matce pomohou vyřídit potřebné sociální dávky, případně s hledáním nového zaměstnání, což by matce z nelehké životní situace částečně pomohlo.

Případová studie č. 5:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1974, vystudovala střední školu, stav: rozvedená.

Otec, nar. 1972, vystudoval střední školu, rodinný stav: rozvedený. V současné době má novou přítelkyni.

Syn, nar. 1996, žák základní školy

Syn, nar. 1994, žák základní školy.

Jedná se o rodinu, kde byly obě děti po **rozvodu manželství** svěřeny rozsudkem soudu do střídavé péče rodičů. Prvních 14 dnů v měsíci jsou u matky, dalších 14 dnů u otce. Rodiče žijí odděleně, každý v jiné vesnici. Vesnice jsou od sebe vzdáleny zhruba 15 km. Obě děti navštěvují základní školu, která je zhruba uprostřed cesty mezi bydlištěm matky a bydlištěm otce. Mladší syn nemá výraznější výchovné problémy. U staršího se však nejen ve škole, ale i doma objevovaly prvky agresivního chování, proto byl po dohodě rodičů, umístěn na 2 měsíce do výchovného ústavu.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

V rámci střídavé péče žijí chlapci 14 dnů u matky a 14 dnů u otce. Matka obývá sama rodinný dům o velikosti 2+1, kde mají děti svůj vlastní pokoj. Otec žije se svojí matkou (babičkou dětí) v jejím rodinném domě o velikosti 4+1. I zde mají nezł. chlapci vlastní pokoj. Obě domácnosti jsou vybaveny obvyklým vybavením a jsou udržovány v čistotě. Matka je asistentkou prodeje v soukromé firmě. Průměrný měsíční příjem činí kolem 11 000,- Kč. Otec je osobou samostatně výdělečně činnou. Pracuje jako sádrokartonář. Průměrný měsíční příjem činí 11 000,- Kč.

3. Výchovné prostředí v rodině

Výchovné prostředí je v důsledku rozvodu rodičů konfliktní a nejednotné. V době, kdy rodiče ještě bydleli spolu, vznikaly konflikty zejména v důsledku **požívání většího množství alkoholu otcem**. V případech, kdy byl otec pod vlivem alkoholu, byl na ostatní členy domácnosti **hrubý, slovně a někdy i fyzicky je napadal**. V důsledku toho došlo ještě před rozvodem k odstěhování otce ze společné domácnosti do jiné obce. Tím došlo k částečnému uklidnění situace. Výchova rodičů je nejednotná. Zatímco matka

dětem zpravidla ve všem vyhoví (aby měla klid), otec je až příliš důsledný, přísný a nezletilého (snad až nadměrně) fyzicky trestá. Matka si se synem neví rady, uvádí, že syn je nezvladatelný. Vše si vynucuje křikem a urážkami. Matka zpravidla synovi (aby měla klid) vyhoví. Otec je naopak velmi přísný, důsledný a fyzicky nezletilého snad až nadměrně fyzicky trestá.

4. Dopad situace na děti

U mladšího ze synů nemusel orgán sociálně právní ochrany dětí řešit žádné výchovné problémy. Opakem je však starší syn, který se (i po dvou letech od rozvodu) nechce s odloučeností rodičů smířit. Dochází u něj k poruchám chování, jejichž příčiny (dle odborné zprávy) je možné hledat v nevhodné kombinaci méně podnětné až nedostatečné výchovy. Nezletilý chlapec jedná (dle odborného vyšetření) impulzivně a vulgárně. Rodiče a ani jiné dospělé osoby pro něj nepředstavují žádnou autoritu. Dle sdělení třídní učitelky ve škole nerespektuje učitele, je sprostý, řve. Je agresivní ke svým spolužákům. Chlapcova situace se stala neúnosnou a po společné dohodě rodičů byl na 2 měsíce umístěn do Střediska výchovné péče v Kelči, kde se jeho stav, pod stanovením jasně daných pravidel, výrazně zlepšil.

Doporučení odborníků: Zintenzivnit některé výchovné přístupy, vytvořit optimální pozitivní prostředí s přísnější a důslednější výchovou. Důraz klást zejména na trpělivý a důsledný výchovný přístup, s jasným vymezením pravidel a mantinelů a jednotný přístup obou rodičů.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Jak z uvedeného vyplynulo, na starším synovi zanechal rozvod rodičů znatelné stopy. Nejenže využíval toho, že na něj matka nestačí, ale také napodoboval chování otce (agresivitu, křik), čímž si prosazoval vlastní zájmy a potřeby. Závěrem tedy lze konstatovat, že asociální rodinné prostředí se podepsalo na synovi takovou měrou, že nastalé problémy následně museli řešit odborníci ve výše uvedených zařízeních. Vzhledem k tomu, že oba rodiče si uvědomili závažnost synova a chování a začali spolupracovat s odborníky v daném oboru, lze předpokládat, že prvky asociálního chování bude možné u nezletilého eliminovat.

Případová studie č. 6:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1970, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: vdaná

Otec, nar. 1964, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: ženatý

Syn, nar. 1995, ukončené základní vzdělání

Dcera, nar. 1999, žákyně základní školy

Otec i matka mají z uzavřených předchozích manželství každý dvě děti, ani jeden z nich však tyto děti nevychovává. Po uzavření současného manželství se jim narodily další dvě děti. Oba **rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní**. V rodině se pravidelně objevuje nadměrné užívání **alkoholu a prvky násilí**. Nezletilý syn po ukončení základní školy nastoupil na odborné učiliště, kde mu však pro zanedbání školní docházky bylo studium ukončeno. Na jinou školu již nenastoupil, z toho důvodu je veden v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce. Nezletilá začala sexuálně žít ve svých 13 letech se svým přítelem, který je tohoto času trestně stíhaný. Po domluvě matky, aby se se současným přítelem rozešla, začala lhát a utíkat z domova. U matky se v důsledku tíživé rodinné situace taktéž objevil problém s alkoholem.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žije na vesnici v rodinném domě o velikosti 3+1. Tento je ve vlastnictví matky. Dům je vzhledem k ekonomické situaci vybaven pouze nejzákladnějším vybavením. V domácnosti je čisto. Děti mají společný pokoj, rodiče spí v ložnici.

Otec – bez zaměstnání, dlouhodobě veden v evidenci uchazečů o zaměstnání na úřadu práce. Matka – bez zaměstnání, dlouhodobě vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání na úřadu práce.

Příjem rodiny tvoří pouze dávky pomoci v hmotné nouzi a příspěvek na bydlení z dávek státní sociální podpory.

3. Výchovné prostředí v rodině

Rodinné prostředí není pro zdravý vývoj dětí optimální.

Otec před výchovou svých dětí dává přednost svým zájmům. Celé dny tráví v místním pohostinství, domů chodí až v nočních hodinách, zpravidla posilněn alkoholem. Pod

vlivem alkoholu se u něj projevují prvky násilného chování a to nejen vůči matce, ale i vůči dceři. O to, jaké mají, či nemají, jeho děti problémy nemá sebemenší zájem. Matka má také problémy s alkoholem. Není si vědoma toho, že děti mají nějaké potíže, dle ní problémy dětí patří k jejich věku. Ona sama má také ukončené základní vzdělání a ve věku své dcery už také měla nějaké zkušenosti s muži.

4. Dopad situace na děti

Nezletilý si po vyloučení z učebního oboru našel zaměstnání, které však bylo ve zkušební době (po 3 týdnech) ukončeno z důvodu porušení pracovní kázně. Do práce chodil pozdě, v pracovní době kouřil, i když byl na zákaz kouření opakovaně upozorněn. V současné době je opět veden v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce. Nezletilá po výslovném zákazu matky nadále se stýkat se svým přítelem začala lhát, chodit za školu a utíkat z domova. Vždy byla následně nalezena u svého přítele. Po určité době byla umístěna do Diagnostického ústavu.

Doporučení odborníků: u nezletilé dcery je nutné vyžadování a zejména dodržování kázeňských pravidel.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Jak z výše uvedeného vyplynulo, obě děti (jakoby po vzoru svých rodičů) dávají přednost svým vlastním zájmům a potřebám před povinnostmi a dodržováním zákona. Když se nezletilému ráno nechtělo do práce vstávat, nevstával. Když nezletilá chtěla žít se svým přítelem, který ji „pohlavně zneužíval“ utíkala (i přes zákaz matky) k němu domů. Děti jednaly dle naučených vzorců chování, s jakým se setkaly ve své vlastní rodině. Ani jedno z dětí nepovažuje vzdělání za nic důležitého. Prognóza dalšího vývoje situace není dobrá. Syn již převzal vzorce chování svých rodičů a nejenže byl vyloučen ze školy, ale pro porušení kázně mu byl ukončen pracovní poměr. Předpokládám, že vzhledem k jeho přístupu u něj hrozí (ostatně tak jak u jeho rodičů) dlouhodobá evidence na úřadu práce. U nezletilé dívky je prognóza optimálnější, neboť si matka alespoň částečně uvědomila danou situaci a začala se o dceru více zajímat. Dle slov odborníků je pro nápravu zapotřebí vyžadování, ale také dodržování kázeňských pravidel.

Případová studie č. 7:

1. Základní informace o rodině

Babička (matka druha), nar. 1949, starobní důchodkyně

Druh, nar. 1978, ukončeno odborné učiliště - zedník, rodinný stav: svobodný

Matka, nar. 1981, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: rozvedená

Dcera Věra, nar. 2002, žákyně základní školy

Syn Miroslav, nar. 2005, žák základní školy

Druh není otcem ani jednoho z dětí. Rodina žije v menším rodinném domě, který byl ve vlastnictví babičky. Vzhledem k tomu, že její syn nadělal (a nepřestával dělat) spoustu dluhů, přehlásila ho „fiktivně“ na obecní úřad, i když se v domácnosti stále zdržoval. Aby mohla synovi dluhy uhradit, prodala dům ženě, kterou si její syn k sobě přivedl. Babička zde má doživotní bydlení. V domácnosti se pravidelně užívá **nadměrné množství alkoholu** doprovázené **fyzickým násilím mezi druhem, matkou a někdy i babičkou**. Nezletilé děti jsou všemu přítomny. Několikrát musela zasahovat Policie České republiky.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodinný dům je o velikosti 3+1, přičemž jednu místnost má pro sebe babička. Rodina obývá kuchyni, obývací pokoj, ložnic. V domě poměrně **nepořádek**. Mladší syn nemá vlastní postel a spí s matkou a jejím druhem na manželské posteli. Nezletilá spí v obývacím pokoji, ve kterém není okno. Babička – její příjem tvoří starobní důchod. Na chodu společné domácnosti se nijak nepodílí. Veškerý příjem spotřebovává pro vlastní potřebu (cigarety, jídlo, alkohol, telefon). Druh – bez zaměstnání a bez evidence na úřadu práce. Jeho příjem tvoří příležitostné brigády. Vypomáhá družce s provozem místní kavárny. Matka – OSVČ - vzala si do podnájmu menší zavedenou kavárnu v obci bydliště. Její příjem je většinou nejistý, závisí na tržbách tohoto zařízení. Provoz celé domácnosti zabezpečuje matka dětí z vlastních finančních prostředků. V době posledního sociálního šetření **neměla uhrazené inkaso** a odpojený satelit.

3. Výchovné prostředí v rodině

Rodinné prostředí není pro zdravý vývoj dětí optimální. V domácnosti pravidelně dochází až k nadměrnému užívání alkoholu, častým hádkám, urážlivým vulgaritám, žárlivým scénám ze strany druhu a občas i k fyzickým útokům mezi matkou – druhem a dále k častým hádkám mezi matkou – babičkou (př. matka po ni hodila smeták). Matka i s druhem často zůstávají nejen z důvodu pracovních povinností v kavárně do ranních hodin. V těchto případech babička pravidelně alarmuje Policii ČR a sociální pracovnice sociálního odboru.

4. Dopad situace na děti

Nezletilá Věra: Jedná se o zakřiknutou, málomluvnou dívku, reagující pouze na pokyny dospělých. Dle sdělení učitelky do školy školní potřeby a úkoly nosí, je v nich však často škrtáno – dle podezření učitelky a ve srovnání s úkoly jiných dětí si je dělá sama (vždy je však má podepsané). Ve třídě je bezproblémová, patří k nejlepším žákům v ročníku. Nezletilý Miroslav má značné výchovné problémy. Poruchy chování. Je obtížně zvladatelný, neudrží pozornost, vzteká se a křičí. Trpí nezvladatelnými záchvaty vzteku a zuřivosti. Velmi špatně navazuje kontakt a také velmi špatně mluví. Jeho zvláštností je, že o sobě mluví v ženském rodě. Nedokáže se přizpůsobit kolektivu a neustále narušuje školní program. Ve škole je agresivní, napadl spolužáka, bil ho rukou po hlavě. Dětem ubližuje často, napadá je bez zjevného důvodu. Pro velmi špatnou výslovnost je v péči logopeda.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

V rodině vyrůstají dvě nezletilé děti, na nichž se výše popsané rodinné prostředí, ve kterém se často vyskytují prvky fyzického násilí doprovázené užíváním alkoholu rodiči, zajisté podepsalo. Zatímco nezletilá je spíše zakřiknutá, reagující pouze na pokyn dospělých, nezletilý je pravým opakem. Nikoho nerespektuje, vše si vynucuje křikem, násilím. Stejný extrém nastává i ve školním prostředí, zatímco nezletilá patří dle slov učitelky k nejlepším žákům v ročníku, nezletilý není schopen udržet pozornost, špatně mluví (dokonce o sobě v ženském rodě), je agresivní. Prognóza dalšího vývoje není optimální. Dle mého názoru se na rodinném prostředí (plném alkoholu, násilí, nepřátelské atmosféry) v nejbližší době nezmění. Ani jeden z rodičů nechce a ani nemá kam jít. Dá se předpokládat, že výchovné potíže u nezletilého se budou zhoršovat.

Případová studie č. 8:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1976, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: rozvedená.

Syn Petr, nar. 1996, žák základní školy.

Dcera Jana, nar. 2000, žákyně základní školy.

Dcera Anna, nar. 2003, žákyně základní školy.

Syn František, nar. 2004, žák základní školy.

Syn Lukáš, nar. 2009.

Ani jedno z dětí nemá společného otce. Z pěti dětí mají pouze dvě děti otce uvedeného v rodném listě. Matka byla provdána pouze jedenkrát a to za otce své nejstarší dcery Jany. Manželství po roce skončilo rozvodem. Matka žije společně se svými dětmi v pronajatém rodinném domě na malé vesnici. Ve společné domácnosti **s rodinou čas od času žijí náhodní partneři matky.**

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žije v pronajatém rodinném domě o velikosti 3+1, jehož stav není ideální. Vzhledem k nedostatečným příjmům rodina bytovou situaci nemůže výrazněji změnit.

Matka pobírá rodičovský příspěvek na nejmladšího syna ve výši 7 600,- Kč. Dalším příjmem je výživné na 2 děti, které celkově činí 3 700,- Kč.

Na chodu domácnosti se podílí také různí muži, kteří s matkou v tu kterou dobu žijí. Matka sama o sobě není schopna zabezpečit z vlastních finančních prostředků základní potřeby své a svých dětí.

3. Výchovné prostředí v rodině

Matka přistupuje k výchově svých dětí velmi laxně. Zajímá se zejména sama o sebe, ráda vyráží za zábavou. Stará se v podstatě jen o nejmladší děti domácnosti a partnery, které si do domácnosti čas od času přivádí. Starším dětem nechává tzv. „volnou ruku“, nezajímá ji, co dělají ve svém volném čase.

4. Dopad situace na děti

Problémy s chováním se vyskytly u nejstaršího syna, který začal utíkat z domova, kradl, zanedbával školní docházku. Jeho největšími nepřáteli byli všichni muži matky, kterým dělal různé naschvály. Hrubě se však choval nejen k matce, ale také k mladším sourozencům. Na návrh matky byl umístěn do Dětského diagnostického ústavu, a později u něj byla nařízena ústavní výchova. V obou zařízeních měl výchovné potíže – všem vulgárně nadával. Matka si syna nebrala ani na dovolenky domů, neboť z něj měla strach. Nezletilý má **k matce negativní postoj**, dle jeho slov na něj neměla žádný čas, neboť veškerý volný čas věnovala mladším sourozencům a novým tatínkům.

U mladších sourozenců nemusel orgán sociálně-právní ochrany dětí řešit výraznější potíže.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Nejstarší syn nezvládl situaci, kdy si matka vodila do domácnosti různé muže, kteří vždy po nějaké době tuto domácnost opouštěli, matce zde však zanechali malé dítě. Nezletilý situaci viděl tak, že matka dává přednost „novým“ tatínkům a péči o mladší sourozence. Z toho důvodu, aby se mu musela matka věnovat, dělal ve škole, ale i matce v domácnosti různé naschvály. Situace vyvrcholila umístěním nezletilého do výchovného ústavu, odkud si ho matka nebere ani na dovolenky domů – má z něj strach. Z tohoto pohledu prognóza dalšího vývoje není dobrá, nejenže má nezletilý k matce negativní vztah, ale ani matka již nemá zájem syna vychovávat, mít jej doma. Lze přepokládat, že syn se do společné domácnosti již nevrátí.

Případová studie č. 9:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1972, ukončené základní vzdělání, rodinný stav: vdaná.

Otec, nar. 1971, ukončené středoškolské vzdělání, rodinný stav: ženatý.

Syn Lukáš, nar. 1992, žák základní školy.

Dcera Andrea, nar. 1997, žákyně základní školy.

Matka byla jedenkrát provdána za otce Lukáše a Andrey, se kterým se rozvedla. V současné době má nového manžela, se kterým čeká další dítě. Otec se od rozvodu na výchově dětí nepodílí, soudem stanovené výživné neplatí. V současné době je z důvodu páchaní trestné činnosti již podruhé ve výkonu trestu odnětí svobody.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

V současné době rodina žije ve vlastním rodinném domě o velikosti 4+1 na malé vesnici. Hygienické zázemí rodiny je na dobré úrovni. Domácnost je vybavená potřebným nábytkem a vybavením, je udržována v čistotě.

Matka je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce. Nárok na podporu v nezaměstnanosti již nemá. Nevlastní otec dětí, zaměstnanec, průměrný měsíční příjem 18 000,- Kč. Tento příjem je v současné době jediným příjmem celé rodiny.

3. Výchovné prostředí v rodině

Matka a ani nevlastní otec mají k výchově dětí velmi laxní přístup. I když se u nezletilé objevují potíže s chováním ve škole, problémy s krádežemi, matka si není vědoma toho, že by měla dcera výraznější potíže. Se školou komunikuje pouze prostřednictvím žákovské knížky (tu však Andrea ve škole velmi často zapírá). Na výzvu k dostavení se do školy matka nereagovala. Vliv party – přistižení při krádeži v obchodě (2 tyčinky v hodnotě 70 Kč). Ve volném čase se Andrea věnuje sportovním aktivitám (hraje fotbal, ping-pong a florbal). V rámci školy žádný kroužek nemá.

4. Dopad situace na děti

Nezletilá Andrea neuznává autority, neustále vyrušuje, je drzá, vyhledává konflikty. Dle sdělení třídní učitelky dlouhodobě porušuje školní řád. Ve škole se objevují hrubé slovní útoky a to nejen vůči žákům, ale i učitelům. Ve výuce odmítá spolupracovat, na výuku se nepřipravuje, nenosí domácí úkoly. Opakovaně ohrožovala bezpečnost a zdraví spolužáků (manipulace s ohněm a spreji). Na posledním vysvědčení měla trojku z chování. Většinu svého volného času tráví ve „své“ partě přátel. S těmi se nejen věnuje různým sportovním aktivitám (fotbal, florbal, ping-pong), ale také drobným krádežím (zejména sladkostí).

Dle doporučení odborníků by byla možná náprava pouze v případě vyžadování a zejména dodržování kázeňských pravidel.

S nezletilým Lukášem nejsou výraznější výchovné problémy.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

Jak z výše uvedeného vyplynulo, rodiče (vzhledem ke svému nedostatečnému zájmu o dívku) poskytli nezletilé až příliš volnosti. To mělo za následek to, že se dívka „chytla“ party, která na její chování však má negativní vliv. Nejenže se pod vlivem těchto přátel dopouští trestné činnosti, ale neuznává žádné autority (učitele), tak nehledá přátele ve školním prostředí. Vzhledem k tomu, že i přes alarmující signály si matka nezletilé není vědoma toho, že by měla její dcera nějaké potíže, není prognóza dalšího vývoje nezletilé dobrá. Dá se předpokládat, že s postupem věku, dovršením zletilosti a možností rozhodovat o svém osudu opustí domov, nedokončí školní docházku, ke které má již dnes značný odpor.

Případová studie č. 10:

1. Základní informace o rodině

Matka, nar. 1980, ukončené zvláštní škola, rodinný stav: vdaná.

Otec, nar. 1975, ukončená základní škola, rodinný stav: ženatý.

Dcera Lucie, nar. 2002, žákyně základní školy

Dcera Eva, nar. 2003, žákyně základní školy

Syn Dominik, nar. 2005, žák základní školy

Syn Daniel, nar. 2008, navštěvuje MŠ

Dcera Vanessa, nar. 2010

Rodiče vychovávají celkem 5 dětí, z nichž čtyři nejstarší má matka z prvního manželství. Po rozvodu uzavřela manželství s mužem, se kterým má nejmladší dceru. V domě žijí prarodiče dětí (adoptivní rodiče matky), kteří v podstatě zabezpečují výchovu dětí.

2. Bytová a ekonomická situace rodiny

Rodina žije v prvním patře rodinného domu, který je ve vlastnictví adoptivních rodičů matky. Dům se nachází na malé vesnici. V přízemí domu žije babička, dědeček a nevlastní bratr matky. Rodina užívá prostory o velikosti 3+1. Domácnost je vybavena zastaralým nábytkem, je udržována v čistotě.

Matka nepřetržitě od roku 2002 pobírá dávky státní sociální podpory – rodičovský příspěvek. Výživné na 4 nezletilé děti není hrazeno, otec se po rozvodu manželství odstěhoval se svou novou přítelkyní neznámo kam. Na výchově dětí se tak nepodílí ani osobně a ani finančně. Otec je veden v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce. Jeho příjem tvoří dávky pomoci v hmotné nouzi.

3. Výchovné prostředí v rodině

Odpovědnost nad výchovou dětí převzala neoficiálně babička, která se v podstatě o děti stará. Nejenže je vodí do mateřské/základní školy, ale také dětem vaří, učí se s nimi, vychovává je. Matka s otcem dávají přednost svým vlastním potřebám a požitkům. Často tráví svůj volný čas v místním pohostinství či jinou zábavou. V domácnosti

dochází k častým, emociálně silným hádkám a to nejen za „zavřenými dveřmi“, ale i veřejně na ulici. Situace vyvrcholila v okamžiku, kdy se babička s matkou nepohodli a babička odjela ke své sestře. Matka nebyla schopna děti ani obléci do školy, uvařit jim jídlo. Po nahlášení dané situace na odbor sociálních věcí byly po důkladném prošetření nastalé situace děti z domácnosti odebrány a předány do péče Klokánka. Odtud byly cca po třech týdnech opět vráceny do domácnosti, kde jsou dodnes.

4. Dopad situace na děti

I když rodiče nejsou schopni dětem zabezpečit optimální rodinné prostředí, jejich funkci „supluje“ babička, která žije ve stejném rodinném domě. Děti jsou slušně vychovány, do školky či školy chodí čistě oblečené. Domácí úkoly nosí. Paní učitelka všechny děti označuje jako velmi šikovné. Starší děti navštěvují zájmové kroužky (výtvarného kroužku a náboženství). Děti jsou dostatečně sebevědomé, rády se předvádí.

Vlastní zhodnocení a prognóza dalšího vývoje

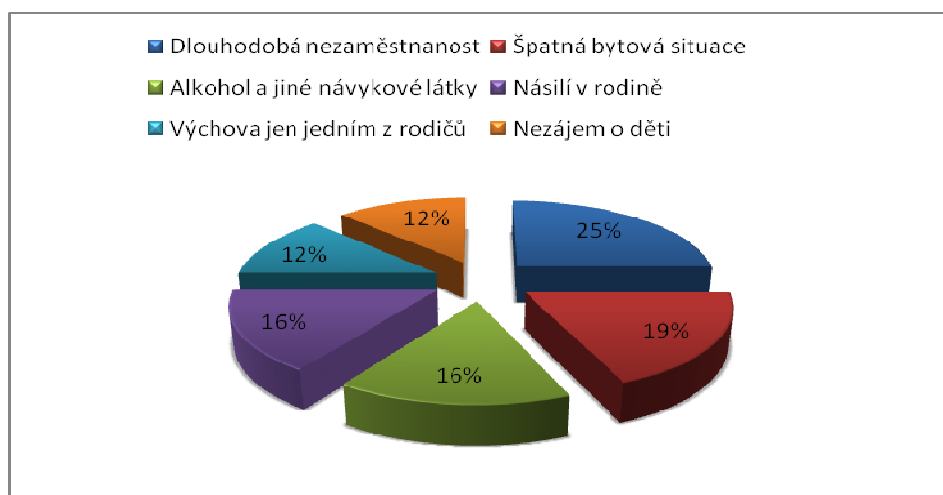
Výše uvedení rodiče nejsou sami o sobě schopni zabezpečovat základní funkce rodiny. Zatím tuto funkci převzala babička (adoptivní matka matky), která zabezpečuje nejen biologické potřeby dětí, ale také je připravuje na budoucí život ve společnosti. I přesto, že matka má sama dochozenou zvláštní školu, otec ukončené základní vzdělání, děti ve škole nemají větší problémy. Otázkou však zůstává, co se stane v okamžiku, kdy babička (vzhledem ke svému věku) nebude moci nadále zastupovat funkci rodičů dětí. Z tohoto pohledu není prognóza dalšího vývoje dětí v rodině dobrá, je zapotřebí s rodinou nadále intenzivně spolupracovat a rodiče připravovat na jejich rodičovskou funkci. Vzhledem k tomu, že matka má se současným druhem „pouze“ jedno dítě, lze předpokládat, že se rodina ještě rozšíří.

5.3. Vyhodnocení výsledků

V rámci praktické části diplomové práce byla provedena analýza spisové dokumentace u 10 rodin, ve kterých se objevují prvky asociálního rodinného prostředí, jako je nadměrné užívání alkoholu, gamblerství, dlouhodobá nezaměstnanost či rozvod manželství.

Asociální rodinné prostředí se v žádné ze zkoumaných rodin nevyznačovalo pouze jedním asociálním prvkem, ale naopak různými variantami tohoto chování. V grafu č. 1 uvádím četnost nejčastěji se vyskytujících prvků asociálního chování v těchto rodinách.

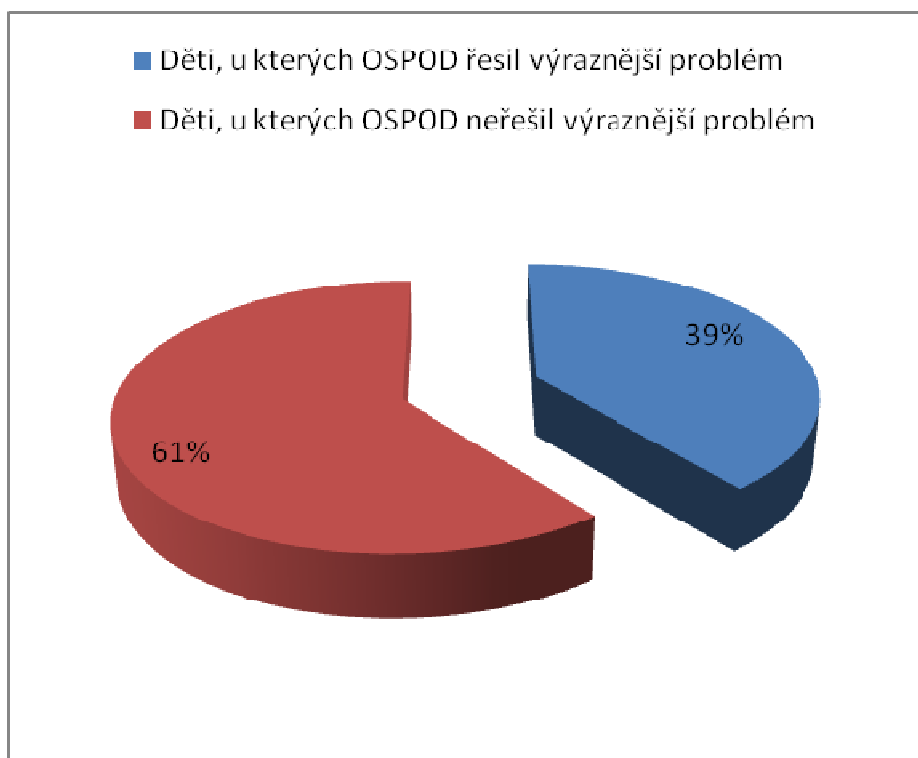
Graf č. 1: **Výskyt asociálních prvků v rodinách**

Data jsou zpracována na celkový počet rodin, kdy se výše uvedené prvky asociálního chování vyskytovaly alespoň u jednoho z rodičů. Největší zastoupení měla dlouhodobá nezaměstnanost alespoň jedním z rodičů, která se vyskytla v 8 z 10 zkoumaných rodin. Tato nezaměstnanost zajisté souvisí hned s dalším prvkem v pořadí, čímž je špatná bytová situace, v níž děti žijí. Jedná se celkem o 6 rodin. V pěti rodinách docházelo k nadměrnému užívání alkoholu či jiných omamných látek, často doprovázené násilím v rodině (v jednom z případů bylo potvrzeno domácí násilí páchané otcem na matce). Ve čtyřech rodinách je potom výchova dětí (ať z důvodu rozvodu rodičů či úmrtí jednoho z rodičů) jen na jednom z rodičů. Stejně tak se ve 4 rodinách nevyskytoval dostatečný zájem o děti.

Ve zkoumaných rodinách žije celkem 28 dětí, na něž má výše uvedené asociální rodinné prostředí různý vliv. Zatímco u 11 z těchto dětí musel orgán sociálně právní ochrany řešit výraznější výchovné či vývojové problémy jako je agrese, záškoláctví, útěky z domova, ostatních 17 dětí neprojevovalo známky ohrožení tímto prostředím.

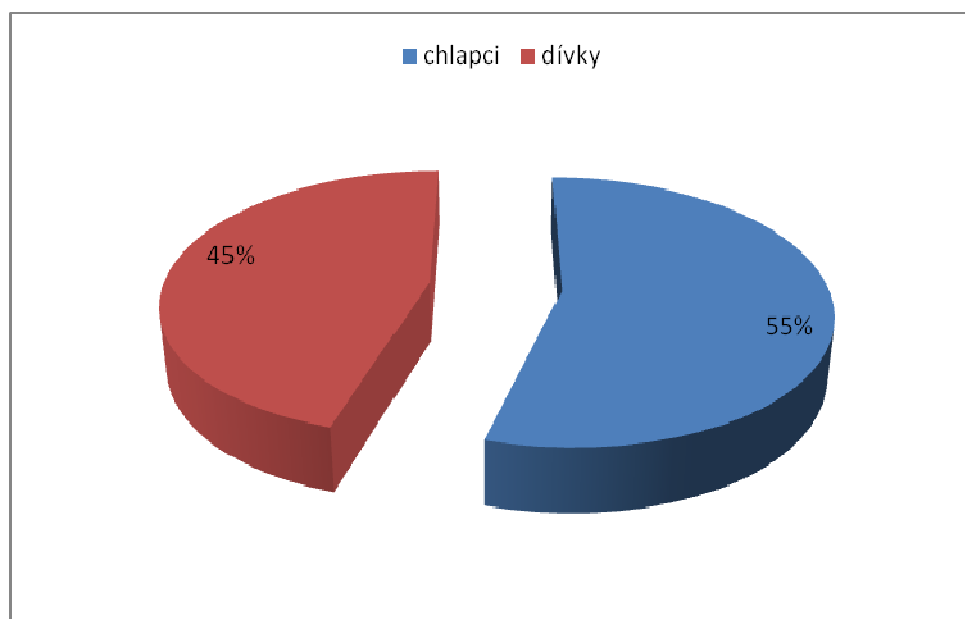
Graf č. 2: Počet dětí, u nichž SPOD řešil výchovné či jiné problémy

Jak z uvedeného grafu vyplývá, asociální rodinné prostředí se podepsalo na 39 % dětí zahrnutých do výzkumu. Právě tento graf nám může odpovědět na otázku položenou samotným názvem diplomové práce a to Asociální rodinné prostředí a jeho vliv na děti a mladistvé. Z tohoto grafu je zřejmé, že pravděpodobnost toho, že dítě bude při svém vývoji asociálním rodinným prostředím ohroženo, je menší než pravděpodobnost, že se bude vyvíjet normálně. Pokládám zde však za nutné upozornit, že do výzkumu byly zahrnuty i děti mladší 6 let, u kterých se mohou prvky asociálního chování také časem projevit. Také u některých z těchto dětí „supluje“ péči rodičů jiná osoba. Statistika je z tohoto budoucího vývoje zkrslena, avšak ke dni výzkumu situace v rodinách, tedy negativní vliv těchto rodin na děti, odpovídá výše uvedenému grafu.

V rámci vlastního sociálního šetření jsem dále upnula pozornost k tomu, zda má asociální rodinné prostředí větší vliv na chlapce či dívky žijící v těchto rodinách. Tato statistika se váže tedy na celkový počet dětí, u nichž se projeví určité výchovné problémy, které řešil orgán sociálně právní ochrany dětí. V našem výzkumu se jednalo celkem o 11 dětí.

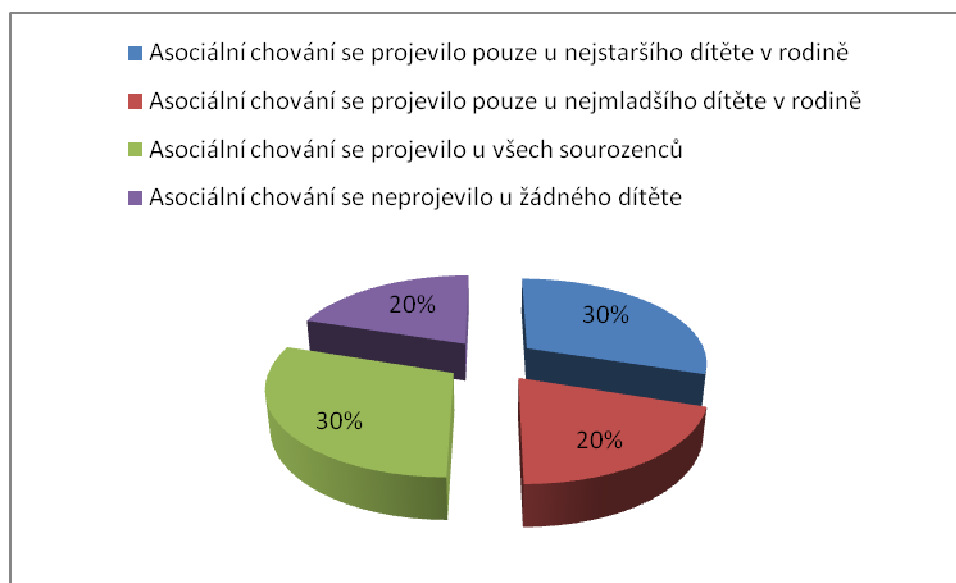
Graf č. 3: Poměr dívek a chlapců z hlediska k náchylnosti k asociálnímu chování

Z výše uvedeného grafu vyplývá, že větší náchylnost k asociálnímu chování je u chlapců, u nichž se projeví určité problémy v 55% procentech. U dívek se jednalo o 45%. Opět i zde pokládám za vhodné upozornit na velikost zkoumaného vzorku, kdy se prvky asociálního chování objevily u 11 dětí, přičemž se jednalo o šest chlapců a pět dívek. Z tohoto pohledu se domnívám, že pohlaví dětí nehraje ve vztahu k přebírání nevhodných vzorců chování od rodičů zásadní roli.

Vzhledem k tomu, že při posuzování toho, zda má asociální rodinné prostředí větší vliv na chlapce či dívky nepřineslo významnější objevení, zaměřila jsem svou pozornost na skutečnost, jak stejné asociální rodinné prostředí ovlivňuje samotné sourozence. Zda je ovlivňuje nerozdílně či se vyskytuje např. jen u starších či mladších sourozenců, viz. následující graf č. 4.

Graf. č. 4: **Vliv asociálního rodinného prostředí na pořadí sourozenců**

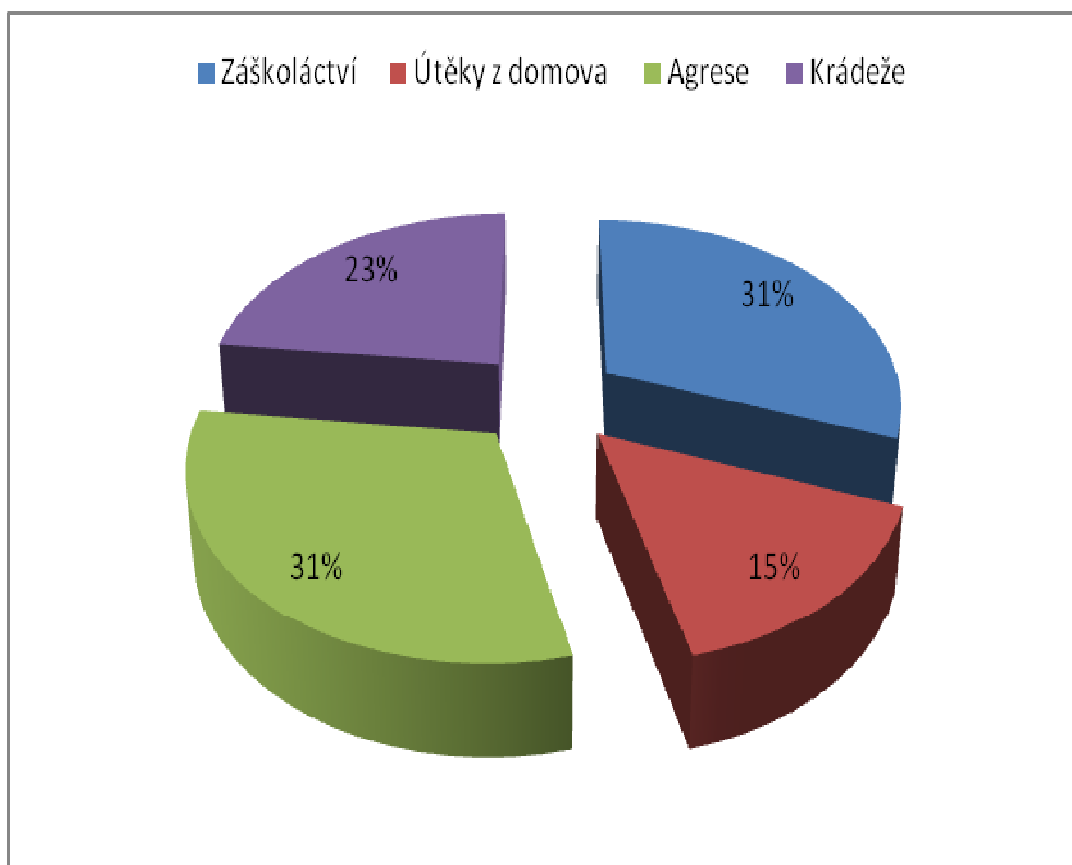

Pozn.: Uvedené výsledky jsou brány k počtu rodin (ne jednotlivých dětí).

V rámci vlastního výzkumného šetření bylo zjištěno, že asociální rodinné prostředí mělo vzhledem k věku dětí vliv ve třech rodinách na nejstarší sourozence, ve dvou rodinách pouze na nejmladší sourozence a ve třech rodinách na všechny děti v rodině. I když ze statistiky vyplývají pouze 3 rodiny, jednalo se celkem o 6 dětí žijících v těchto rodinách. Ve dvou rodinách nemělo asociální rodinné prostředí na děti žádný vliv. Pokládám zde však za nutné uvést, že v jedné z těchto rodin „supluje“ výchovnou funkci rodičů babička, která žije v témže rodinném domě a v druhém případě byly děti matce odebrány a svěřeny do péče jiné osobě. Statisticky nám však vyplynulo, že je 50% šance, že stejné asociální rodinné prostředí bude mít na sourozence stejný vliv a stejně tak 50% šance v tom, že bude mít vliv jen na některé děti žijící ve stejné rodině.

V grafu č. 5 jsem se snažila zachytit nejčastěji se vyskytující problémy vyskytující se u dětí, žijících v asociálním rodinném prostředí.

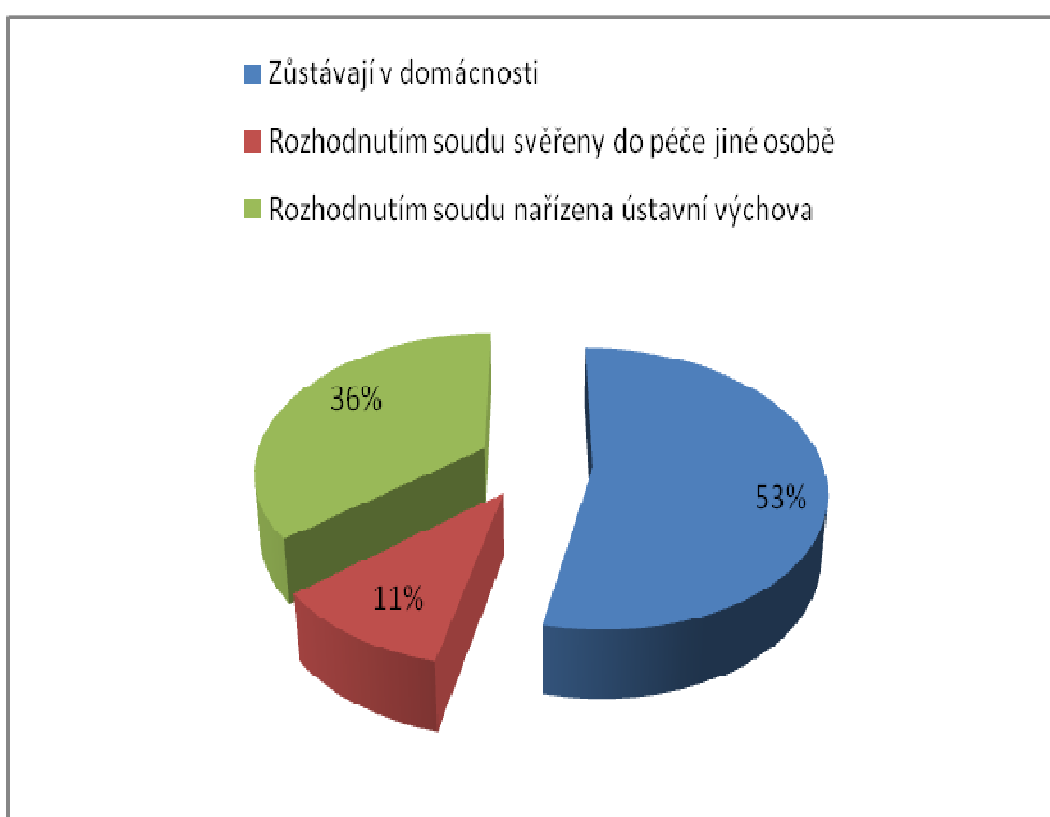
Graf. č. 5: Nejčastější problémy dětí vyrůstající v asociálním rodinném prostředí

Nejčastěji se vyskytujícím problémem u těchto jedenácti dětí, které vykazovaly známky asociálního chování, bylo pravidelné záškoláctví, které se vyskytlo u čtyř z nich. Stejně tak se u čtyř z těchto dětí vyskytovala nepřiměřená agresivita, spojená s neuznáváním autorit a to až samotných rodičů či jiných dospělých osob, např. učitelů ve škole. Tři z těchto jedenácti dětí se dopustily drobnějších krádeží a dvě z nich již mají za sebou první útěky z domova.

V posledním, tedy šestém grafu jsem se věnovala dle mého názoru nejzávažnějšímu dopadu na děti a to jejich odebrání z rodin, ve kterých se vyskytovaly prvky asociálního rodinného prostředí. Do této statistiky, která je dělána na celkový počet dětí, tedy 28 dětí, byly zahrnuty všechny případy odebrání těchto dětí z rodin a to např. i ke krátkodobému pobytu.

Graf č. 6: **Procentní zastoupení dětí, které byly rozhodnutím soudu odebrány z rodiny**

Z uvedeného grafu vyplynulo, že nadpoloviční většina dětí vyrůstá ve svém rodinném prostředí (jedná se o 15 dětí z celkového počtu 28). V 47% byly děti soudně svěřeny buď do péče jiné osobě nebo u nich byla nařízena (byť jen krátkodobá) ústavní výchova. Jednalo se celkem o 13 dětí, přičemž pokládám za nutné uvést poznámku, že z celkového počtu 13 dětí, které byly odebrány z rodin, nemá k dnešnímu dni sedm z nich žádné výchovné problémy.

Výzkumné otázky

Nyní se pokusím odpovědět na výzkumné otázky, které byly stanoveny v úvodu empirické části diplomové práce.

Výzkumná otázka č. 1:

Co je příčinou asociálního rodinného prostředí?

Asociální rodinné prostředí, dle provedeného výzkumu, nejčastěji způsobuje dlouhodobá nezaměstnanost rodičů. Nedostatek finančních prostředků v rodině se pak projevuje špatnou bytovou situací rodin. Únik od problémů rodiče následně hledají v nadměrném požívání alkoholu a fyzickým násilím často směřovaným i proti dětem. Nemalou míru zde však hrají i povahové vlastnosti rodičů, kteří často upřednostňují vlastní zájmy před zájem či spíše povinností řádné péče o jejich děti.

Výzkumná otázka č. 2:

Které děti jsou asociálním rodinným prostředím ve svém vývoji nejvíce ohroženy?

Dle provedeného výzkumu jsou asociálním rodinným prostředím více ohroženy děti starší (celkem v 6 případech), než mladší sourozenci (u nich se projevily prvky asociálního chování v 5 případech).

Výzkumná otázka č. 3:

Jakým způsobem ovlivňuje asociální rodinné prostředí sourozence navzájem?

Dle výsledků vlastního sociálního šetření nemá stejné asociální prostředí na sourozence žijící v téže rodině stejný vliv. V pěti rodinách se asociální rodinné prostředí projevilo pouze u jednoho sourozence. V těchto rodinách žilo celkem 15 dětí a sociální rodinné prostředí se projevilo „pouze“ u 5 z nich.

Ve třech rodinách mělo asociální rodinné prostředí na všechny děti negativní vliv - tj., jeho prvky se objevily u všech dětí, žijících v téže domácnosti. V rámci výzkumu se jednalo o 6 dětí.

Naopak, ve dvou rodinách nemělo asociální rodinné prostředí na děti žádný vliv, ba naopak, děti byly např. učitelkami chváleny, jako velmi šikovné. V tomto případě se jednalo o 7 dětí.

Výzkumná otázka č. 4:

Jaké má asociální rodinné prostředí dopad na děti žijící právě v těchto rodinách?

Dle provedeného výzkumu 10 rodin bylo zjištěno, že u nadpoloviční většiny dětí (tj. 17 dětí) nemělo asociální rodinné prostředí na děti větší vliv. V 11 případech se však objevily poruchy chování, záškoláctví, útěky z domova. Pokud bych měla shrnout výsledky šetření jednou větou, domnívám se, že život dětí v asociálním rodinném prostředí působí spíše neutrálně až negativně.

5.4. Závěrečné shrnutí výsledků šetření

Jak z uvedené analýzy spisové dokumentace vyplynulo, život dětí v žádné z výše popsaných rodinách není vůbec lehký. Rodiny se zpravidla nachází ve špatné ekonomické situaci, často na hranici hmotné nouze, což se podepisuje na možnostech rodičů (či matek) své děti zabezpečit. Tyto děti poté určitým způsobem strádají, nedostává se jim takových možností, jakým se dostává dětem žijícím ve šťastných, fungujících rodinách. V asociálních rodinách zpravidla nevládne pohoda, teplo domova. Ba naopak, neustálé napětí a obavy z toho co přijde. V důsledku toho tyto děti nemají vhodné podmínky pro svůj následující vývoj, přebírají nevhodné vzorce chování svých rodičů a často (ne tak ani svojí vinou) neprospívají ve škole. Nezřídka tyto děti nevlastní ani nejzákladnější školní pomůcky a v jejich rodinách není nikdo, kdo by se s nimi učil a dělal domácí úkoly.

Z výsledků vlastního šetření dále vyplynulo, že problémy se častěji vyskytují u nejstarších dětí v rodině. Souvisí to snad s jejich mentální vyspělostí? Uvědomují si tyto děti snad více to, že jim jejich patologické chování u rodičů snáz (nebo úplně) projde? Dle mého názoru je odpověď na tuto otázku kladná. Malé děti v takové rodině žijí, berou to jako něco normálního, neuvědomují si, že v jiných domácnostech to může

být jinak. Že jiným dětem rodiče projevují svoji lásku, chodí s nimi na výlety, na dovolené, dávají jim spousty dárků. Takže zatímco malé děti prostě jsou se svými rodiči tam, kde jsou rodiče, u starších dětí je to už složitější, ty už „neopijeme rohlíkem“. Tyto děti si jak ve škole, tak v partě svých kamarádů uvědomují rozdíly mezi jednotlivými rodinami. Možná je to pocit nespravedlnosti světa, nebo závist, co je vede k asociálnímu chování spojené, snad až touhou, nějak vyčnívat. Nerespektovat autority, neplnit si vlastní povinnosti, kouřit, experimentovat s návykovými látkami.

I když u vlastního sociálního šetření převažoval počet dětí, na nichž asociální rodinné prostředí „zatím“ nezanechalo výraznější vliv (celkem 17 dětí), tak pokládám za nutné upozornit na počet dětí (celkem se jednalo o 11 dětí), které již dnes mají určité výchovné problémy. Je nutné s těmito dětmi, jejich rodiči, ale také celou společností intenzivně pracovat, aby následky života v rodinách, ve kterých se projevují prvky asociálního rodinného prostředí, měly na tyto děti minimální vliv. Pořád se přeci jedná o děti, ne jen o čísla ve statistice. I tyto děti přeci mají nárok na šťastné dětství, plné lásky a porozumění.

ZÁVĚR

Každá společnost, ve které člověk žije má svá pravidla, normy, kterým se člověk v průběhu života učí, osvojuje si je. Většinou sociálních dovedností se učíme v rodině, která tak zůstává nezastupitelnou složkou ve vývoji jedince.

Diplomová práce byla zaměřena právě na rodiny, v nichž se vyskytovaly prvky asociálního chování ze strany rodičů, ať se jednalo o zneužívání návykových látek, dlouhodobou nezaměstnanost, špatnou bytovou situaci, agresivitu, nezáměr o děti či rozvod rodičů. Jsem si vědoma toho, že asociální chování rodičů se může projevat i dalšími formami, vzhledem ke stanovenému rozsahu práce jsem se však snažila zachytit ty nejčastěji se vyskytující, které současně děti žijící v těchto rodinách nejvíce ohrožují.

V jednotlivých kapitolách teoretické části jsem se věnovala základním pojmům jako je vymezení rodiny, jejím základním úkolům a funkcím. Čtenáře seznamuji s rodičovským vzorem a předáváním rodinných hodnot. Tyto pojmy zde zmiňuji zejména z toho důvodu, že každá rodina uznává jiné hodnoty. Zatímco některé rodiny staví na přední místa zdraví členů rodiny, dobré vzdělání dětí, odpovídající bytové podmínky, lásku k druhým, v některých rodinách mohou zastávat uvedené hodnoty až poslední místa. Zpravidla se tak stává právě v rodinách, kde rodiče staví do popředí své vlastní zájmy, které jsou často spojeny se zábavou, užíváním návykových látek, apod. Pro takové rodiny nepředstavuje vzdělání jejich dětí něco cenného ba potřebného. Takoví rodiče nevedou své děti k plnění si svých povinností, k obstarávání si finančních prostředků prací. V extrémních případech mohou krýt záškoláctví jejich dětí, nabádat je ke krádežím apod. Z tohoto pohledu jsem závěr teoretické části věnovala právě sociální pedagogice a jejímu uplatnění při práci s rodinami, ve kterých se objevují prvky asociálního chování rodičů.

Praktická část diplomové práce byla věnována výzkumu asociálního rodinného prostředí na děti žijící v těchto rodinách. Tento výzkum byl proveden analýzou spisové dokumentace na Městském úřadě Slavkov u Brna. Bylo mi předloženo celkem 10

náhodně vybraných rodin, ve kterých se vyskytovaly prvky asociálního chování, jako je násilí v rodině, zneužívání návykových látek, výchova dětí jen jedním z rodičů, dlouhodobá nezaměstnanost rodičů, nezájem o děti, apod. Jedinou podmínkou, která byla při výběru jednotlivých rodin uplatněna, byla skutečnost, že v těchto rodinách žily alespoň dvě děti. Tuto podmínku jsem si stanovila z důvodu možnosti posouzení sdíleného a nesdíleného rodinného prostředí, kdy sourozenci žijící v témže rodinném prostředí se navzdory tomuto prostředí mohou, ale také nemusejí, vyvíjet rozdílně. Empirická část byla zpracována do jednotlivých případových studií a byla zaměřena na čtyři základní oblasti. V první oblasti se čtenář seznámí se základními údaji o rodině, jako je počet členů domácnosti, jejich věk, vzdělání. Druhá oblast je věnována bytové a ekonomické situaci rodiny, tedy zda jsou rodiče zaměstnaní, či vedeni v evidenci uchazečů o zaměstnání na úřadu práce, zda bydlí v rodinném domku či bytě, jak jednotlivé domácnosti odpovídají potřebám dětí, apod. Třetí oblast popisovala výchovné prostředí v rodině, tedy jakým způsobem se rodiče starají o své děti, jak plní svou rodičovskou roli. Čtvrtá oblast se věnuje samotnému dopadu rodinného prostředí na děti, popisuje, jaké děti mají či nemají problémy. Každá případová studie v závěru obsahuje mé zhodnocení situace a předpokládanou prognózu dalšího vývoje u dětí.

Celá diplomová práce tedy byla zaměřena na vliv asociálního rodinného prostředí na děti a mladistvé. Po přečtení si teoretické části se člověk dozví, což pravděpodobně tuší od začátku, že život dětí v těchto rodinách není zajiště vůbec lehký. Děti žijí zpravidla ve špatných bytových podmínkách, které neodpovídají jejich potřebám. Rodiče, kteří zpravidla upřednostňují své vlastní zájmy před zájmy jejich dětí, nejsou schopni zabezpečit jejich děti jak po materiální stránce, tak ani po citové stránce, jako je láska rodičů, jejich péče, starost. Nezajímají se o to, zda jejich děti mají základní pomůcky do školy, či do školy vůbec chodí. Nemají zájem o to, jak jejich děti tráví volný čas, s kým se stýkají. Takové děti potom vyrůstají jako „dříví v lese“. Je velmi důležité, kdy si problémů v rodině všimne někdo v blízkém okolí nebo např. učitelka dětí ve škole a na nevhodné rodinné prostředí těchto dětí upozorní odborníky v daném oboru. Jejich práce potom může, ale samozřejmě také nemusí, dětem pomoci. Ano, uvádím zde, že také nemusí dětem pomoci. Narážím na případy, kdy jsou děti z rodin odebírány, aniž by byl brán zřetel k jejich názorům, potřebám. Nevhodné rodinné prostředí nutně nemusí ohrožovat dítě a např. odebrání, či odloučení takových dětí od rodičů, většinou od

matek, může znamenat pro děti větší citové ublížení, větší šrám na duši, než např. špatná bytová či ekonomická situace rodiny.

Dle mého názoru by bylo vhodné, aby se do řešení problémů zapojily i jednotlivé obce, ve kterých takové rodiny žijí a vytvořily pro tyto děti podmínky, ve kterých by mohly najít určité uplatnění, pocit úspěchu, sounáležitosti. Vím, že to v dnešní době, kdy se za vše platí již moc nefrčí, ale dobře si pamatuji, kdy jsem chodila na naší vesnici do Skautu. Scházeli jsme se pravidelně každý pátek odpoledne a mohl přijít kdokoliv. Nedělal se žádný rozdíl v tom, zda je někdo z ekonomicky slabé či naopak z bohaté rodiny. Všichni jsme si byli rovni, hráli jsme hry, učili se spolupráci, poznávali nové věci, psali kroniku. Dle mého názoru je zapotřebí, aby obec podporovala osoby, nejlépe se sociálním vzděláním, které mají rády děti a mají zájem s těmito dětmi pracovat a rozvíjet jejich schopnosti a dovednosti. Je jen na obci, zda tyto osoby podpoří a např. jim poskytne vhodné prostory, kde se tyto skupiny budou scházet. Sama jsem typem člověka, co by se podobné činnosti chtěl během pár let začít ve svém volném čase věnovat. Vše však bude záležet právě na ochotě obce podpořit tuto činnost.

Jsem si vědoma toho, že moje práce nevystihuje a ani nemůže vzhledem k rozsahu diplomové práce vystihovat celou problematiku týkající asociálních rodin a jejich vlivu na děti a mladistvé. Měla by však sloužit jako určitý základ, tedy vstup do dané problematiky, a proto byla zaměřena na vysvětlení základních pojmů a souvislostí týkajících se problémů ve výše uvedených rodinách. Praktická část diplomové práce byla zaměřena na analýzu skutečných dopadů na děti žijící v asociálním rodinném prostředí.

Diplomovou práci bych ukončila slovy Z. Bakošové, která uvádí, že na celém světě žijí tisíce dětí, které nezažili lásku, teplo domova, starostlivost rodičů, dobrou výchovu a nemohli se vzdělávat. Zažili však agresivitu, násilí, týrání a to ze strany těch, kterým se narodili. Pocítili lhostejnost, nezodpovědnost, neschopnost rodičů plnit jejich rodičovskou roli. Existují však i děti, které jsou šťastné, vyrůstají v podnětném prostředí a atmosféře porozumění. Jsou děti, které se svým rodičům nikdy nevyrovnejí, ale i rodiče, které jejich děti v mnohém převýší (Bakošová, 2008, s. 99).

RESUMÉ

První kapitola byla věnována rodině v obecné rovině. V uvedené kapitole můžeme porovnat vymezení rodiny dle pedagogického slovníku a dle psychologického slovníku. Čtenář se zde dočte o významu rodiny a vymezení základních funkcí rodiny. Kapitola byla dále věnována výchově a rodičovskému vzoru.

Druhá kapitola byla věnována vlivu prostředí na utváření osobnosti dítěte. Čtenář se může seznámit s různými typologiemi prostředí a současně si uvědomit pestrost různorodých možností, v jakých mohou děti vyrůstat. Kapitola se dále věnovala sporu, zda při utváření osobnosti dítěte hraje větší roli dědičnost, či právě prostředí, jemuž je dítě vystaveno. Kapitola se dále věnuje rodinným hodnotám a jejich utváření.

Třetí kapitola se věnovala problému asociálních rodin. V úvodu této kapitoly je čtenář seznámen se základními pojmy, jako je asociální chování, kdo je považován za dítě a kdo za mladistvého. Kapitola dále uvádí možný vliv asociálního rodinného prostředí, kdy se u dětí vyrůstajících právě v tomto prostředí zvyšuje možnost, že si osvojí kulturně či společensky nežádoucí postoje. Čtenář má možnost seznámit se s různými patologiemi rodinného prostředí jako je problém neúplných rodin, vlivu rozvodu na funkčnost rodin, s rodinami, v nichž dochází ke zneužívání návykových látek, agresivitě a s možnými důsledky vlivu tohoto prostředí.

Čtvrtá kapitola se věnuje vztahu sociální pedagogiky k problematice asociálních rodin. V úvodu kapitoly má čtenář možnost dozvědět se více o zaměření sociální pedagogiky a o jejích hlavních úkolech. Dále se zde seznámí s pojmy jako socializace, desocializace a dále činiteli působícími na formování osobnosti, jimiž jsou vnitřními biologické podmínky, vlivy prostředí a učení.

Poslední, tedy pátá kapitola se zabývala ověřením teorie a praxe, kdy bylo analýzou spisové dokumentace zachyceno a popsáno 10 rodin, v nichž se objevily prvky asociálního chování. Jednotlivé případy byly v závěru vyhodnoceny a popsány důsledky, jak se to které asociální rodinné prostředí podepsalo na dětech, žijících v těchto rodinách.

ANOTACE

Uvedená diplomová práce se věnuje vlivu asociálního rodinného prostředí na děti a mladistvé. Čtenáře seznamuje s pojmy jako je rodina, její význam a funkce. Popisuje vliv asociálního rodinného prostředí na tyto děti a s nejčastějšími sociálně-patologickými problémy těchto rodin. Ve čtvrté kapitole zdůrazňuje úlohu sociální pedagogiky právě při práci s těmito rodinami.

V rámci empirické části diplomové práce bylo formou analýzy spisové dokumentace zachyceno 10 rodin, v nichž se objevily prvky asociálního rodinného prostředí a vliv tohoto prostředí na děti žijící v těchto rodinách. Výsledky byly statisticky zpracovány.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rodina, výchova, prostředí, asociální, agrese, alkohol, patologie, rodinné hodnoty.

ANNOTATIONS

The thesis deals with the influence of antisocial family environment to children and young people. Readers introduces concepts such as the family, its importance and functions. Describes the influence of antisocial family environment for these children, and with the most common socio-pathological problems of these families. In the fourth chapter emphasises the role of social education is to work with these families.

In the framework of the empirical part of the thesis was in the form of analysis of the file documentation captured 10 families in which there were elements of antisocial family environment and the effect of the environment on children living in these families. The results were processed statistically.

KEYWORDS

Family, education, environment, antisocial, aggression, alcohol, pathology, family values.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BAKOŠOVÁ, Z., *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*, Bratislava: Public promotion, 2008, 3. vydání, 251 s., ISBN 978-80-969944-0-3
2. BARTKO, D. *Moderní psychohygienu*, Praha: Orbis, 1976, 454 s., 1. vydání
3. BLÁHA, A. I., *Sociologie dětství*, Brno: Komenium, 1948, 240 s., 4. vydání
4. ČÁP, J., *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*, Praha: ISV, 1996, 304 s., 1. vydání, ISBN 80-85866-15-3
5. ČÁP, J., DYTRYCH, Z., *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968, 116 s., 1. vydání
6. DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F., *Odlišné dítě*, Praha: Vyšehrad, 1994, 136 s., 1. vydání, ISBN 80-7021-097-4
7. DUNOVSKÝ, J., *Rodina a její poruchy ve vztahu k dítěti*, Praha: MPSV, 88 s., 1. vydání
8. GRÁC, J., *Exemplifikácia: Vzory a modely v živote človeka*, Bratislava: Obzor, 1990, 432 s., 1. vydání, ISBN 80-215-0097-2
9. HARTL, P., HARTLOVÁ, H., *Psychologický slovník*, Praha: Portál, 2004, 778 s., 1. vydání (opravený dotisk), ISBN 80-7178-303-X
10. KOHOUTEK, R., *Poznání a utváření osobnosti*, Brno: Cerm, 2001, 278 s., 1. vydání, ISBN 80-7204-200-9
11. KOHOUTEK, R., *Rodinné prostředí*, Brno: Pedagogický ústav města Brna, 1989, 12 s., 1. vydání

12. KOHOUTEK, R., *Úvod do psychologie – normalita a abnormalita psychiky a osobnosti*, Brno: Masarykova univerzita, 2005, 64 s., 1. vydání, ISBN 80210-3795-4
13. KOHOUTEK, R., *Výchova dětí se závadami a poruchami chování*, Brno: Cerm, 1998, 20 s., ISBN 80-7204-068-5
14. KOHOUTEK, R., *Základy užité psychologie*, Brno: Cerm, 2002, 550 s., ISBN 80-214-2203-3
15. KOLUCHOVÁ, J., *Diagnostika a reparabilita psychické deprivace*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, 144 s., 1. vydání, ISBN: nemá
16. KOTÁSKOVÁ, J., *Socializace a morální vývoj dítěte*, Praha: Academia, 1987, 144 s.
17. KOUDELKOVÁ, A., *Psychologické otázky delikvence*, Praha: Victoria publishing, 1995, 120 s., ISBN 80-7187-022-6
18. KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Zlo na každý den*, Praha: Galén, 2001, 394 s., 1. vydání, ISBN 80-7262-088-6
19. KRAUS, B., *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008, 216 s., 1. vydání, ISBN 978-80-7367-383-3
20. KRAUS, B., HRONCOVÁ, J., a kol., *Sociální patologie*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, 326 s., 2. vydání, ISBN 978-80-7435-080-1
21. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., *Vývojová psychologie*, Praha: Grada, 2006 (3. dotisk 2009), 368 s., 4. vydání, ISBN 80-247-1284-9
22. LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1963, 298 s., 1. vydání, ISBN nemá

23. MATĚJČEK, Z., *Rodiče a děti*, Praha: Avicenum, 1986, 336 s., 1. vydání
24. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994, 216 s., 1. vydání, ISBN 80-85824-06-X
25. MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002, 128 s., 1. vydání, ISBN 80-247-0332-7
26. MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J., *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, Praha: Portál, 2005, 352 s., 1. vydání, ISBN 80-7367-002-X
27. MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál, 2010, 184 s., 1. vydání, ISBN 978-80-7367-739-8
28. MLČÁK, Z., *Dysfunkční rodina*, Ostrava: Atelier Milata, 1996, 22 s.
29. NAKONEČNÝ, M., *Sociální psychologie*, Praha: Academia, 2009, 500 s., 2. vydání, ISBN 978-80-200-1679-9
30. PELIKÁN, J., *Výchova jako teoretický problém*, Ostrava: Amosium servis: 1995, 236 s., 1. vydání, ISBN 80-85498-27-8
31. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J., *Pedagogický slovník*, Praha: Portál, 2009, 6. vydání, 396 s., ISBN 978-80-7367-647-6
32. PŘADKA, M., *Kapitoly ze sociální pedagogiky*, Brno: Masarykova univerzita, 2004, 45 s., 2. vydání, ISBN 80-210-3469-6
33. ROZSYPALOVÁ, M., ČECHOVÁ, V., MELLANOVÁ, A., *Psychologie a pedagogika*, Praha: Informatorium, 2003, 190 s., 1. vydání, ISBN 80-7333-014-8

34. SEKOT, A., *Úvod do sociální patologie*, Brno: Masarykova univerzita, 2010, 196 s., 1. vydání, ISBN 978-80- 210-5261-1
35. ŠVANCARA, J., *Poruchy psychického vývoje*, Brno: UJEP, 1982, 161 s., 2. vydání
36. TÓTHOVÁ, J., *Úvod do transgenerační psychologie rodiny: transgenerační přenos vzorců rodinného traumatu a zdroje jeho uzdravení*, Praha: Portál, 2011, 256 s., 1. vydání, ISBN 978-80-7367-856-2
37. VÁGNEROVÁ, M., *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*, Liberec: Technická univerzita v Liberci, 1996a, 36 s., 2. vydání, ISBN 80-7083-175-8
38. VÁGNEROVÁ, M., *Vývojová psychologie I*, Praha: Karolinum, 1996b, 354 s., 1. vydání, ISBN 80-7184-317-2
39. VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*, Praha: Portál, 2002, 444 s., 3. vydání, ISBN 80-7178-678-0
40. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., ED., *Aplikovaná sociální psychologie I*, Praha: Portál, 1998, 384 s, 1. vydání, ISBN 80-7178-269-6

Internetové zdroje:

41. ARABADŽIEV, S., *Poruchy chování*, rubrika: Speciální pedagogika, 2008, dostupný k 05.03.2012 z <http://sikana.i-extra.net/poruchy-chovani/>